

ΚΟΣΜΑΣ ΦΛΑΜΙΑΤΟΣ (1786-1852)

ΕΝΑΣ ΜΑΡΤΥΡΑΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

Υ Π Ο

Πρωτοπρ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, Δρ. Θ. και Φ.

Έπικ. Καθηγητού του Πανεπιστημίου Αθηνών

Α) ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ*

1. Ένα από τα πιο έλπιδοφόρα σημεία της ελληνικής ιστορικής επιστήμης στην εποχή μας είναι η ανανέωση των κριτηρίων της, τουλάχιστο σε ένα κύκλο έρευνητών, που χωρίς να απορρίπτουν τις διεθνώς παραδεκτές αρχές της ιστορικής έρευνας δέν άγνοούν και τις ρωμαίικες — έλληνορθόδοξες δηλαδή — προϋποθέσεις, που προσφέρουν το κατάλληλο πρίσμα για μια εϋθεία και άμεση θεώρηση της παραδόσεώς μας. Μέσα από το πρίσμα αυτό η ιστορία μας φαίνεται σε πολλά σημεία πολύ διαφορετική από την παραμορφωμένη τις περισσότερες φορές εικόνα, που μάς έδινε μέχρι σήμερα η δυτική θεώρησή της, που ήταν φυσικό να έρευνά την παράδοσή μας με τα δικά της κριτήρια και τις δικές της προϋποθέσεις (έπιστημονικές, πνευματικές και ιστορικές). Μπορούμε, έτσι, να μιλούμε για «ένηλικίωση» της ελληνικής ιστορικής επιστήμης, που γίνεται συνεχώς αισθητότερη και εκφράζεται με την άποξέαρτηση από ξένες «αύθεντίες», καρπό της επαναλειτουργίας της αυτοσυνειδησίας μας και άποαδρανοποιήσεως των πνευματικών μας αισθητηρίων.

---

* Ο Πολιτιστικός Σύλλογος «ΡΙΖΕΣ» ανέλαβε την αξιέπαινη πρωτοβουλία να άνακηρυχθεί το έτος 1986 «έτος Φλαμιάτου και Παπουλάκου», άφου κατ' αυτό συμπληρώθηκαν 200 χρόνια από τη γέννησή τους (με βεβαιότητα του πρώτου και με κάποια πιθανότητα του δευτέρου). Με μια σειρά όμιλιών στην Αθήνα και την έπαρχία επιδιώχθηκε να γίνει γνωστότερη η δράση τους και να άποτιμηθεί η σημασία τους στη Νεώτερή μας Ιστορία και η προσφορά τους στη Χώρα μας στον κοσμογονικό γι' αυτήν 19ο αιώνα. Στις 20 Μαΐου 1986 όργανώθηκε η πρώτη επίσημη εκδήλωση για το σκοπό αυτό στην Αίθουσα του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός» και μίλησαν για τους δύο «πρωτομάρτυρες» της παραδόσεώς μας στο Έλληνικό Κράτος και την εποχή τους ο λογοτέχνης-ιστορικός κ. Κ. Σαρδέλης και ο ύπογραφόμενος. Η Όμιλία, που άκολουθεί, μετά τον «ΠΑΡΝΑΣΣΟ», έγινε και στην αίθουσα «ΣΗΜΑΝΤΡΟ» στο Χαλάνδρι, στο Άργοστόλι της Κεφαλληνίας, στη Λάρισα, στην Πάτρα και στα Ίωάννινα.

Με βάση τὰ ἀνανεωμένα αὐτὰ κριτήριά μας, μορφές, ὅπως ὁ Χριστοφόρος Παναγιωτόπουλος (Παπουλάκος)¹ καὶ ὁ Κοσμάς Φλαμιάτος², φαίνονται πολὺ διαφορετικὰ σήμερα ἀπὸ ὅ,τι στὰ μαθητικά μας χρόνια, πού μᾶς εἶχαν μάθει νὰ τοὺς βλέπουμε ὡς «ἀμαθεῖς» καὶ «φανατικούς», τῶν ὁποίων «ἡ μνήμη ταχέως ἐσβέσθη»! Γιατί, ὅπως ἡ σύγχρονη ἔρευνα ἀποκαλύπτει, τίποτε δὲν εἶναι περισσότερο ἀναληθές ἀπὸ αὐτό. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ἀγωνιστὲς ἔχουν μόνον δὲν λησμονήθηκαν ἀπὸ τὸ Λαὸ μας, ἀλλὰ θὰ τολμήσουμε νὰ ποῦμε, ὅτι ἡ δυναμικὴ, πού ἀνέπτυξαν στὴ λαϊκὴ συνείδηση, ὑπῆρξε μεγαλύτερη μετὰ τὸ θάνατό τους, ἀπὸ ὅσο κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ ἀγῶνά τους. Ὁ ἄκρατος ὅμως ρασιοναλισμὸς συντελοῦσε παλαιότερα —καὶ αὐτὸ ἦταν ἀμαρτία περισσότερο τῆς ἐποχῆς ἀπὸσο τῶν προσώπων— νὰ μὴ βλέπουμε τὴν ἀληθινὴ εἰκόνα τῶν λαϊκῶν αὐτῶν εὐαγγελιστῶν, ὅπως οἱ Φαρισαῖοι δὲν «μποροῦσαν» νὰ «ἴδουν» τὰ θαύματα τοῦ Χριστοῦ. Σήμερα ὅμως φθάσαμε σὲ σημεῖο νὰ συντάσσονται διδακτορικὲς διατριβές³ γιὰ τὰ πρόσωπα αὐτὰ καὶ τὴ δράση τους, γιὰ νὰ μελετηθοῦν τὰ λαϊκὰ κινήματα τοῦ 19ου αἰῶνα σὲ ὅλες τὶς διαστάσεις τους, μὲ εὐρεία χρῆση καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν πηγῶν, πού, ὅπως ἀποδεικνύεται, εἶναι πολὺ πλουσιότερες ἀπὸσο μπορούσαμε νὰ φαντασθοῦμε.

Ἄν ὁ Χριστοφόρος Παναγιωτόπουλος (Παπουλάκος) δὲν ἄφησε γραπτὰ δείγματα τῆς ἰδεολογίας του, ὁ Φλαμιάτος —ἔχοντας ἐπαρκὴ σχολικὴ παιδεία— ἔχει δημοσιεύσει κείμενά του, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ μελετήσουμε τὸ «πιστεῦω» του καὶ νὰ ἀνατάμουμε τὸ φρόνημά του. Ἡ διαπίστωσή μας δὲ εἶναι, ὅτι ὑπῆρξε ὀξυδερκὴς ἐκτιμητὴς τοῦ πολιτικοκοινωνικοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς του, μὲ ἀνεπτυγμένη πολιτικὴ συνείδηση καὶ ἰκανότητα ἀντικειμενικῆς ἐκτιμήσεως τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, ἀλλὰ καὶ καθαρὰ προφητικὴ διαίσθηση. Ὁ κεφαλόνιτῆς ἀγωνιστὴς ἦταν πρόσωπο αὐτόχρονα χαρισματικό.

1. Ἔζησε ± 1790-1861. Βλ. ἄρθρο τοῦ Τ. Α. Γριτσοπούλου, στὴν Θ.Η.Ε. τ. 10 (1966), στ. 14-19.

2. Βλ. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, Δύο Κεφαλλῆνες Ἀγωνιστὰ ἀντιμέτωποι (Κοσμάς Φλαμιάτος καὶ Κων. Τυπάλδος), Λευκωσία 1980 (=ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Ἀπόστολος Βαρναβάς»), ὅπου καὶ τὰ βιβλιογραφικά. Οἱ ἐδῶ παραπομπές μας γίνονται στὰ ἀκόλουθα ἐκδεδωμένα ἔργα τοῦ Κ. Φλαμιάτου: α) Κοσμά Φλαμιάτου, «Ἀπαντὰ (ἐκδόσεις «Σπᾶνός») Ἀθήναι 1976 = Ἀπαντὰ β) Ὁρθόδοξος Συμβολὴ - Σύγγραμμα Περιοδικόν-ἈΓΓΕΛΙΑ, Ἐν Πάτραις 1848 = Ἀγγελία γ) Λόγος αὐτοσχέδιος καὶ Συνοπτικός, δι' οὗ στηλιτεύεται ἡ ἐκ τῆς Ἀγγλίας κατὰ τῶν Ὁρθόδοξων ἐπιβολή..., Ἰανουάριος 1840 = Λόγος καὶ δ) Ἐπιστολὴ Κοσμά Φλαμιάτου πρὸς τινὰ φίλον του Ἱερομόναχον (στοῦ Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, Δύο Κεφαλλῆνες..., ὅπ. παρ., σ. 57-64). = Ἐπιστολή.

3. Γνωστὲς στὸν ὑπογραφόμενον, γιὰτὶ παρακολουθεῖ καὶ τὴν πορεία τους, εἶναι οἱ ἐτοιμαζόμενες διατριβὲς τῆς κ. Ἐλ. Σταθοπούλου-Ἀδάμη γιὰ τὸν Παπουλάκο καὶ τοῦ κ. Λέοντος Βρανγ, γιὰ τὸν Μακράκη καὶ τὴν ἐποχὴ του. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλες παρόμοιες προσπάθειες «ἐν ἐξελίξει».

Στὴ χάρη δὲ καὶ ὄχι τόσο στὶς γραμματικές του γνώσεις πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ ἡ δύναμή του νὰ συλλαμβάνει μὲ ἐκπληκτικὴ δεξιότητα τὰ μηνύματα τῶν καιρῶν, ποὺ ἔμεναν τελείως ἀπρόσιτα σὲ πολλοὺς σοφοὺς τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀποστασιοποίησή του ὅμως ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς καὶ τὶς διάφορες ἐστίες ἐξουσίας συντελοῦσε στὸ νὰ μὴ ταυτίζεται μαζί τους καὶ νὰ διατηρεῖ ἀπόλυτὴ αὐτοτέλεια ἀπέναντί τους, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἐλέγχει τὴν ἀντιπαραδοσιακότητά τους μὲ κριτήριο τὴν παράδοση τοῦ Γένους, γιὰ νὰ ἀποτρέψει τὴν παραχάραξή της.

Ἡ ἔρευνα τῶν Ἀρχαίων τῶν Εὐρωπαϊκῶν Χωρῶν, ποὺ ἔχει προχωρήσει σήμερα σημαντικά, φανερῶνει τὴν ὀρθότητα τῶν ἐκτιμήσεών του καὶ δικαιώνει τὴν «ἀντίστασή» του. Εἶναι, βέβαια, γεγονός, ὅτι ὁ λόγος τοῦ Φλαμιάτου παρουσιάζει φιλολογικὰ ἀρκετὰ μειονεκτήματα καὶ καλύπτεται συχνὰ ἀπὸ ἓνα προφητικὸ, δηλαγῆ ἀγωνιστικὸ καὶ χρησιμολογικὸ περιβλημα, ποὺ πρέπει νὰ ἀνασύρεται, γιὰ νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ ἱστορικότητά του. Καὶ εἶναι κυρίως αὐτὲς οἱ ἑλλείψεις, ποὺ περισσότερο στὸ παρελθὸν ἔκαναν πολλοὺς νὰ ἀντιμετωπίζουν μὲ κάποια ὑποτίμηση τὸν Φλαμιάτο, κατατάσσοντάς τον τοὺς λαϊκοὺς κήρυκες, ποὺ δὲν ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν περγαμηνές καὶ κομψὸ φιλολογικὸ ὄφος. Οἱ φιλολογικὲς ὅμως ἀτέλειές του, τὶς ὁποῖες ἀναγνωρίζει καὶ ὁ ἴδιος καὶ τὶς ὁμολογεῖ⁴, δὲν πρέπει νὰ συγχέονται μὲ τὸ κήρυμά του, τὴν κοινωνικὴ κριτικὴ του καὶ τὶς ἐπακριβώσεις της. Ὁ Φλαμιάτος μπορεῖ νὰ παρουσιάζει ὑπερβολὲς καὶ γενικεύσεις στοὺς χαρακτηρισμοὺς καὶ στὰ ποσοστὰ τῶν ἐκτιμήσεών του, κάτι ποὺ —πάλι— ἀναγνωρίζει ὁ ἴδιος⁵. Ποτὲ ὅμως δὲν λαθεύει στὴ διάγνωση τῆς πραγματικότητας, στὴν ἐπισήμανση τῆς κοινωνικῆς καχεξίας, στὴ διαπίστωση τῆς πολιτικῆς δυσλειτουργίας. Ὅλα αὐτὰ ὁ Φλαμιάτος τὰ διακρίνει καθαρὰ καὶ ξάστερα, γιὰ μετέχοντας στὴν πατερικὴ παράδοση, ποὺ γνώρισε στὰ Μοναστήρια, ἦταν σὲ θέση νὰ ἐπισημαίνει τὴν συντελουμένη ἀλλοτρίωση, ποὺ δὲν μποροῦσαν φυσικὰ νὰ ἀντιληφθοῦν —καὶ αὐτὸ ἰσχύει καὶ σήμερα— ὅσοι εἶχαν ταυτισθεῖ ἑσωτερικὰ μὲ τὶς δυνάμεις ἐκεῖνες, ποὺ καθόριζαν τὴν πορεία τῆς Χώρας μας. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ δὲ καὶ θεολογικὰ κριτήρια τοῦ Φλαμιάτου (στὴν οὐσία κάνει θεολογία

4. Αὕτη ἡ εὐχή (=Προσευχή, Ἄπαντα, σ. 227-231) — γράφει — πρὸς τοῖς ἄλλοις τείνει καὶ εἰς ἀπολογία μου, πρὸς ὅσους τυχὸν ἀναγνώσης αὐτὴν τὴν ἀνώμαλον ἐπιστολήν μου, ἐάν τινες νομίσωσι καὶ εἴπωσι ψευδῆ ἢ ὑπερβολικά, εἴτε πολλά, εἴτε ὀλίγα ἐκ τῶν ὧν ἐν αὐτῇ περιέχονται, ἢ ὅτι ἐκινήθην εἰς τὴν ἔκθεσιν ταύτης ὑπὸ πάθους ἰδίου καὶ οὐχὶ ὑπὸ τῆς ἀληθείας διὰ μόνον τὸ κοινὸν συμφέρον». (Ἄπαντα, σ. 231).

5. Ἄπαντα, σ. 250: «Εἰς αὐτὴν τὴν Ὁρθόδοξον τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καθυπόποβάλλω καὶ ἐγὼ τὴν ἐπιστολήν ταύτην καὶ ὅσα ἐν αὐτῇ κρίνη ὀρθά, εὐλογα καὶ δεκτά, αὐτὰ καὶ ἐγὼ ἀποδέχομαι καὶ συνιστῶ καὶ πρὸς ὅλους τοὺς λοιποὺς ὀρθοδόξους, ὅσα δὲ ἐξ αὐτῶν ἀποβάλλω ὡς ἐσφαλμένα καὶ ὡς μὴ σύμφωνα ὡς πρὸς τὴν κοινὴν αὐτῆς δόξαν, αὐτὰ καὶ ἐγὼ ἐπίσης ἀποβάλλω ὡς τοιαῦτα...».

τῆς ἱστορίας στὰ κείμενά του) εἶναι εὐνόητο νὰ ἀπωθοῦν ὅσους ἀπροϋπόθετα τὰ ἀποροίπτουν. Καὶ αὐτὸ παλαιότερα συνέβαινε σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀπόσο σήμερα.

2. Γεννημένος στὰ Πουλάτα τῆς Σάμης, γιὸς τοῦ κληρικοῦ καὶ διδασκάλου Ἀνδρέα, ἔγινε καὶ ὁ Κοσμάς Φλαμιάτος διδάσκαλος, ἔχοντας παράλληλα ἄριστη ἐκκλησιαστικὴ παιδεία, ἀλλὰ καὶ πλούσιες μοναστικὲς ἐμπειρίες. Ἔμεινε, ὅπως ὁ Παπαδιαμάντης, «κοσμοκαλόγηρος», μέχρι ποῦ νὰ δεχθεῖ τὴ μοναστικὴ κουρὰ μέσα στὴ φυλακὴ, λίγο πρὶν πεθάνει. Ἦταν ὅμως γνωστὸς ὡς «ἀσκητής»⁶. Στὴ συνάφεια αὐτὴ πρέπει νὰ λεχθεῖ, ὅτι μὲ τὴν ἀναγέννηση, ποῦ ἔφερε στὸν κεφαλληνιακὸ μοναχισμό ἢ ἐκεῖ ἐγκατάσταση τοῦ Ἁγίου Γερασίμου στὰ τέλη τοῦ 16 αἰ.⁷, ὑπῆρξε στὴν ἐποχὴ τοῦ Φλαμιάτου ἤδη μακρὰ μοναστικὴ παράδοση μὲ σημαντικὲς ἐπιδράσεις, ὅπως δείχνουν τὰ μεγάλα ὀνόματα κεφαλλήνων Κληρικῶν καὶ Μοναχῶν τὸν 19ο αἰῶνα καὶ οἱ πολλὲς διασυνδέσεις τους μὲ τὸ «Ἅγιον Ὄρος. Γιὰ ἓνα διάστημα δίδαξε ὁ Φλαμιάτος στὴν Ἄσσο, τὴ Θηνιά, τὰ Φαρακλάτα καὶ τὰ Κουρκουμελάτα⁸.

Στὴ δεκαετία τοῦ 1830 ἄρχισε τὴν ἀντίστασή του ἀπέναντι στὴν Ἀγγλικὴ Προστασία, ἀντιδρώντας στὶς προσπάθειες ἐκπροτεσταντισμοῦ καὶ ἐκδυτικισμοῦ τῆς Ἑπτανήσου, ποῦ ἐπέφερε ἡ ξένη κατοχὴ (1809/15—1864), ὅχι βέβαια φανερά καὶ προκλητικά, ἀλλὰ μὲ ὅλες τὶς «νόμιμες» κοινωνικοπολιτικὲς μεταρρυθμίσεις, τὴν παιδεία καὶ τὴν ἐδραίωση τοῦ Τεκτονισμοῦ στὰ Ἰόνια Νησιά⁹. Στὰ 1836 τοῦ προτάθηκε (γιὰ τὴ φίμωσή του;) μιὰ καθηγητικὴ ἔδρα στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία, ἀλλ' αὐτὸς δὲν δέχθηκε τὸ διορισμό, διακρίνοντας τὸ σκοπὸ του. Ἐνας συσχετισμὸς κρίνεται στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναγκαῖος: καὶ ὁ Θεόφιλος Κατῆρς (1784-1853) δὲ δέχθηκε νὰ διορισθεῖ καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν καὶ θαυμάζεται γι' αὐτό, ἐπαινούμενος ὡς «δημοκράτης». Γιατί ὅμως δὲν εἶναι «δημοκράτης» καὶ ὁ ὀρθόδοξος, παραδοσιακὸς καὶ πατερικὸς Φλαμιάτος, ποῦ ἔκαμε τὸ ἴδιο, χωρὶς μάλιστα νὰ ἀθετήσῃ τὴν παράδοση τοῦ Γένους του¹⁰;

6. Ὁ Χ α ρ α λ. Ἰ α κ ω β ά τ ο ς, λ.χ. σὲ ἐπιστολὴ του στὸν ἀδελφὸ του Γεώργιο ἀπὸ 18 Ἰουλίου 1841 γράφει: «Πρὸ δύο ἡμερῶν ἔφθασεν ἐδῶ καὶ ὁ ἁ σ κ η τ ῆ ς Φλαμιάτος, ὅστις λέγει ὅτι ἐδιώχθη...» (Ἀρχεῖο Ἀδελφῶν Ἰακωβάτων, Ληξούρι, φάκ. Χ2, χωρὶς ἀριθμ.) Εἶναι μιὰ μακρυνία γιὰ τὸ πῶς ὁ Φλαμιάτος ἦταν εὐρύτερα γνωστὸς.

7. Βλ. ἄρθρ. τοῦ Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, Ὁ Ἅγιος Γεράσιμος στὰ Ἑπτάνησα, στὴν ἐφημ. «Ἐκκλησ. Ἀλήθεια» τῆς 1ης καὶ 15ης Ὀκτωβρίου 1985.

8. Βλ. Ἡ λ ί α Α. Τ σ ι τ σ έ λ η, Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα, τόμ. Α', Ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 775 ἑ. καὶ 910.

9. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ ἐπανερχεται συχνὰ ὁ Φλαμιάτος στὰ κείμενά του. Βλ. κυρίως στὰ Ἀπαντα, σ. 72 ἑ.ἑ.

10. Βλ. στοῦ Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, Παράδοση καὶ Ἀλλοτρίωση, Ἀθήνα 1986, σ. 349.

Τὸ 1840, θύμα τῆς καχυποψίας καὶ σκαιότητος τοῦ Ἀρμοστοῦ Η. Douglas (1835-1841)¹¹, ἐξορίσθηκε μὲ ἄλλους, κληρικούς καὶ λαϊκούς¹², κατηγορούμενος ὡς μέλος τῆς «Φιλορθοδόξου Ἐταιρείας», στὰ Κύθηρα¹³ καὶ τοὺς Βαρδιάνους. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του (τέλος τοῦ 1840)¹⁴, πέρασε στὴν Πάτρα, ὅπου συνέχισε τὴν κηρυκτικὴ καὶ ἐλεγκτικὴ δραστηριότητά του, καταφεύγοντας στὸ Μ. Σπήλαιο, ὅπου γνωρίσθηκε μὲ τὸν Κων. Οἰκονόμο¹⁵. Ἐἶναι ἀξιοπρόσεκτο, ὅτι ἡ Μονὴ τοῦ Μ. Σπηλαίου τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔγινε τόπος συναντήσεως μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν μορφῶν τοῦ 19ου αἰῶνα, τοῦ Κ. Οἰκονόμου, τοῦ Κ. Τυπάλδου, τοῦ Κ. Φλαμιάτου, τοῦ Ἰγν. Λαμπροπούλου κ.ἄ.¹⁶ Ἐἶναι κάτι, ποὺ τελευταῖα ἐρευνᾶται ἰδιαίτερα καὶ θὰ πρέπει νὰ περιμένουμε τὰ πορίσματα τῆς ἀρχαιακῆς ἐρευνας γιὰ τὴ συναγωγὴ θετικότερων συμπερασμάτων.

Ἡ διδακτικὴ του δράση στὸ Μ. Σπήλαιο¹⁷, παράλληλα μὲ τὴν ἀσκήση του, δὲν τὸν ἐμπόδισε στὴν ἀνάπτυξη καὶ ἐξωμοναστηριακῆς δραστηριότητος, στὴν Πάτρα¹⁸ καὶ ἄλλοῦ, παίρνοντας ἐνεργὸ μέρος στὰ συνταρακτικὰ γεγονότα τῆς δεκαετίας τοῦ 1840. Μετὰ ἀπὸ συνεχῆ καὶ ἐνοχλητικὴ —προφορικὴ καὶ γραπτὴ— κριτικὴ, κυρίως γιὰ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ φιλοαγγλικοῦ κόμματος, συνελήφθη μὲ ἄλλους 150, κυρίως μοναχοὺς, στὴν Πάτρα καὶ ὀδηγήθηκε στὶς φυλακὰς τοῦ Ρίου. Ἐκεῖ δέχθηκε τὴ μοναχικὴ κουρὰ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του (1852). Σύμφωνα μὲ μιὰ βίασιμη φήμη¹⁹, δηλητηριάσθηκε ἀπὸ τοὺς διώκτες του.

3. Δὲν θὰ ἀναπτύξουμε ἐδῶ τὴν κριτικὴ τοῦ Φλαμιάτου γιὰ τίς παρα-

11. Βλ. γι' αὐτὸν στοῦ Ἡλ. Τσιτσέλη, Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα, τόμ. Β', Ἐν Ἀθήναις 1960, σ. 575.

12. Βλ. Ἡλ. Τσιτσέλη, μν. ἔργ., τόμ. Α', σ. 776 σημ. Εἰδικότερα γιὰ τὸν Φλαμιάτο βλ. στοῦ Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, Δύο Κεφαλλῆνες Ἀγωνισταί, ὄπ. παρ., σ. 43έε.

13. Ἡ μαρτυρία ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τῶν Ἰακωβάτων: Βλ. στοῦ Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, μν. ἔργ., σ. 45.

14. Στὸ Ἴδιο, σ. 46.

15. Τσιτσέλη, μν. ἔργ., τόμ. Α', σ. 776 έ., ὅπου καὶ ἀποσπάσματα Ἐπιστολῶν σχετικῶν τοῦ Κ. Οἰκονόμου.

16. Βλ. Βασιλείου Γ. Γιούλτση, Κοινωνιολογικὴ θεώρησις τῶν Θρησκειτικῶν Ἀδελφοτήτων, στὸν τόμο: Θέματα Κοινωνιολογίας τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐπιμέλεια Γεωργίου Μαντζαρίδου, Θεσσαλονικὴ 1975, σ. 173/4.

17. Ἡλ. Τσιτσέλη, ὄπ. παρ., τόμος Α', σ. 777.

18. Εἰκάζουμε, ὅτι ἡ ἀντιπροτεσταντικὴ αἵματηρὴ λαϊκὴ ἐξέγερση τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1842, μὲ τὸ σύνθημα: «Ἐξω οἱ Μασόνοι καὶ οἱ ἄθεοι», εἶχε ὡς ὑποκινητὴ ἢ πρωταγωνιστὴ τὸν Κ. Φλαμιάτο. (Βλ. P. E. Shaw, American contacts with the Eastern Churches, 1820-1870, Chicago 1937, σ. 125).

19. Βλ. τὸν Ἐπίλογο στὴν ἔκδοση τῶν Ἀπάντων τοῦ Φλαμιάτου (σ. 275).

τηρούμενες στο Έλληνικό Κράτος εξέλιξεις, γιατί αυτό το εκάμαμε ήδη²⁰. Στο κύριο έργο του «Φωνή ὀρθόδοξος καὶ σπουδαία...» ὁ Φλαμιάτος ἀναλύει τὶς ἐπιπτώσεις τῆς ἰμπεριαλιστικῆς καὶ ἀποικιοκρατικῆς πολιτικῆς τῆς Μ. Βρετανίας κυρίως στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, παρακολουθώντας τὴ διασύνδεση Προτεσταντισμοῦ καὶ Τεκτονισμοῦ καὶ ὅλες τὶς εὐλογες συνέπειες, τὶς ἐνδοελλαδικὲς ἀνακατατάξεις καὶ τοὺς στόχους τῆς βρετανικῆς διπλωματίας σχετικὰ μὲ τὴν Ἑλλάδα (δορυφοροποίηση τῆς Ἑλλάδας καὶ πλήρη πνευματικὴ ἀλλοτρίωσή της, γιὰ νὰ εἶναι εὐεπίφορη στὶς δυτικὲς ἐπεμβάσεις). Παρακολουθεῖ συνάμα τὶς ἐπιπτώσεις αὐτῆς τῆς πολιτικῆς στὴν ἐλληνικὴ παιδεία (διαφωτισμὸς καὶ ἀντιεκκλησιαστικότητα) καὶ τὴν κοινωνία (ἐκδυτικισμὸς τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν καὶ δομῶν), προτείνοντας μέσα θεραπείας (π.χ. ἐνότητα τῶν ὀρθοδόξων, ὀρθοδοξοποίηση τῆς παιδείας καὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς κ.τ.β.), προερχόμενα μὲν ἀπὸ τὴ μακραίωνη παράδοση τοῦ Γένους, ἀλλὰ ἀποδεικνύμενα τελικὰ οὐτοπικά, ἀφοῦ ἡ ἄρχουσα τάξη τοῦ Ἔθνους, στὴ πλειοψηφία της, εἶχε διαφοροποιήσει πιά τὶς ἐπιλογές της.

Στὴ συνέχεια θὰ ἐπιχειρήσουμε τὴν ἐκθεση τῶν ἀπόψεων τοῦ Φλαμιάτου σχετικὰ μὲ τὴν ὀρθόδοξη πνευματικὴ παράδοση, τὴν πνευματικότητα τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πεμπτουσία τῆς παραδόσεως τοῦ Γένους μας. Τοῦτο ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, διότι ἀποκαλύπτει τὸ φρόνημα τοῦ Φλαμιάτου καὶ τὰ κίνητρα, ἀλλὰ καὶ τὴ στοχοθεσία τοῦ κοινωνικοῦ ἀγώνα του, ἐπιτρέπει δὲ νὰ καταλήξουμε σὲ θετικότερα συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν συχνὰ ἐπιχειρουμένη διασύνδεσή του μὲ μεταγενέστερα θρησκευτικὰ κινήματα λαϊκοῦ χαρακτήρα²¹. Σπεύδουμε δὲ νὰ δηλώσουμε, ὅτι κατὰ τὴ δική μας κρίση ἡ διατυπωμένη στὸ παρελθὸν ἄποψη, ὅτι ὁ Φλαμιάτος ὑπῆρξε πρόδρομος τῶν κατοπινῶν λεγομένων «εὐσεβιστικῶν» κινήματων δὲν εὐσταθεῖ²². Τὰ κείμενά του, καὶ μάλιστα οἱ ἐπιστολές του²³, ἀπευθυνόμενες σὲ Ἄγιορειτες μοναχοῦς, ἀποδεικνύουν, ὅτι ὁ Φλαμιάτος ἦταν καθαρὰ ἡσυχαστῆς-κολυβάς, στὴ γραμμὴ τῶν Ἄγιορειτῶν Κολυβάδων καὶ τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ (τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἔλαβε), ὡς πρὸς τὴν ἱεραποστολικὴ του δράση. Κέντρο τῆς ὀρθόδοξης ζωῆς καὶ ἀφετηρία τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητάς ἦταν γι' αὐτὸν τὸ Μοναστήρι, καί, ὅπως ὁ Πατροκοσμάς, δὲν σκέφθηκε ποτὲ νὰ τὸ ὑποκαταστήσει μὲ «κοσμικὰ» σχήματα, ὅποιασδήποτε φύσεως. Ἄν θελήσουμε νὰ ψηλαφήσουμε τὰ ἔγγραφα τῆς παραδόσεως τοῦ Φλαμιάτου, πρέπει νὰ τὰ ἀναζη-

20. Γ. Δ. Μεταλληνόυ, Δύο Κεφαλλήνες Ἀγωνισταί, ὅπ. παρ., σ. 5 ἑ. ἑ.

21. Βλ. σχετικὰ τοῦ Βασ. Γιούλτση, μν. ἔργ., σ. 173 ἑ. ἑ.

22. Βλ. πρόδρομο ἄρθρο τοῦ Γ. Μεταλληνόυ στὴν ἐφημερίδα «Χριστιανική» τῆς 9 Ὀκτωβρίου 1986, σ. 9.

23. Μία δημοσιεύεται στὰ Ἄπαντα (σ. 263 ἑ. ἑ.) καὶ μία ἄλλη, ἀλλὰ μὲ ἀνάλογο περιεχόμενο, δημοσιεύσαμε στὴν παρὰπάνω μελέτη μας (βλ. σημ. 2).

τήσουμε, ως πρὸς τοὺς συγχρόνους του μὲν, στὸ στρατηγὸ Μακρυγιάννη, ὡς πρὸς δὲ τοὺς μεταγενεστέρους, στὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν κύκλο του. Αὐτὴ εἶναι ἡ πεποίθησή μας μετὰ ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν κειμένων του, τὰ πορίσματα τῆς ὁποίας ἐκθέτουμε παρακάτω.

B) ΤΟ ΠΑΤΕΡΙΚΟ ΦΡΟΝΗΜΑ ΤΟΥ ΦΛΑΜΙΑΤΟΥ

Εἶναι καταρχὴν ἀνάγκη νὰ ὑπενθυμίσουμε, ὅτι δὲν πρέπει νὰ περιμέ-
νουμε συστηματικὴ ἀνάπτυξη μιᾶς θεωρίας γιὰ τὴν ὀρθόδοξη πνευματικότητα
σὲ κείμενα, ὅπως αὐτὰ τοῦ Φλαμιάτου, στὰ ὁποῖα προέχει ἡ κοινωνικοπολι-
τικὴ κριτικὴ γιὰ τὴν ἐπισήμανση τῆς συντελουμένης ἀλλοτριώσεως στὴ ζωὴ
τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους μέσα στὰ ὅρια τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τῆς Πολι-
τείας τῶν Ἰονίων Νήσων. Ἐντούτοις εἶναι σημαντικὸ, ὅτι καὶ σὲ κείμενα,
ὅπως αὐτά, οἱ ἀναφορὲς στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ σὲ ἡσυχασ-
τικὲς κατηγορίες εἶναι τόσο συχνή, πού νὰ μπορούμε νὰ ἀποκομίσουμε σαφὴ
εἰκόνα γιὰ τὸ φρόνημα τοῦ Φλαμιάτου. Σημαντικότερο δὲ εἶναι, ὅτι ἡ χρῆση
ὄρων ἡσυχαστικῶν, ὅπως λ.χ. νήψη, ἐγρήγορση, εὐχή, θεραπεία, Γέροντας,
κάθαρση, φωτισμός, δόξα κ.λπ., εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένη μὲ τὴν ἡσυχαστικὴ
πρακτικὴ. Δὲν ἔχουν δηλαδὴ οἱ ὅροι αὐτοὶ ἀκόμη ἀποφορτισθεῖ ἀπὸ τὸ πατε-
ρικὸ περιεχόμενό τους, ὅπως παρατηρεῖται σὲ ἄλλους συγχρόνους ἢ μεταγε-
νεστέρους συγγραφεῖς, ἀλλὰ διατηροῦν τὸ παραδοσιακὸ τους ἐννοιολογικὸ
φορτίο καὶ τὴν πατερικὴ τους λειτουργικότητα.

1. Κατὰ τὸν Κ. Φλαμιάτο σκοπὸς τῆς Ἐκκλησίας στὸν κόσμον εἶναι ὁ
«καταρτισμὸς τοῦ ποιμνίου», «τοῦ ὁποίου ἡ τελειότης ὑφίσταται εἰς τὴν τε-
λειαν ἀπάρνησιν τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τὴν ἀπονέκρωσιν τῆς
σαρκός, εἰς τὴν φυγὴν τῆς προσκαιροῦ τιμῆς καὶ δόξης, δι' ἐπιτυχίαν (=ἐπί-
τευξιν) τῶν ἐν οὐρανοῖς ἀποκειμένων μεγάλων καὶ ἀνεικάστων ἀγαθῶν»²⁴.
Ὅταν θέτει μὲ αὐτὸ τὸ τρόπο τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς τοῦ χριστιανοῦ ἕνας «κοι-
νωνικὸς» ἀγωνιστής, ὅπως ὁ Φλαμιάτος, μπορούμε νὰ ἀντιληφθοῦμε τὶς προ-
ϋποθέσεις του, τὴν ἐκκλησιαστικότητα δηλαδὴ καὶ παραδοσιακότητά του.
Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸ, ὅτι δέχεται μιὰν ἐνιαία πνευματικότητα ὅλου τοῦ
ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, χωρὶς νὰ κάνει διάκριση μοναχῶν καὶ «κοσμικῶν»
χριστιανῶν, ἀφοῦ οἱ πάντες ἔχουμε κληθεῖ σὲ κοινὸ πνευματικὸ ἀγῶνα.

Ἡ πνευματικότητα, ὡς Πνευματικὴ ζωὴ, δηλαδὴ ζωὴ ἐν Ἁγίῳ
Πνεύματι, εἶναι κατὰ τὸν Φλαμιάτο τὸ θεμέλιο τῆς οἰκοδομῆς ὅλου τοῦ ἐκκλη-
σιαστικοῦ σώματος. Τὴν ἐπιστροφή στὸ Χριστό, δηλαδὴ τὴν ἔνταξη στὸ
σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴ μετάνοια τῶν πιστῶν πρέπει νὰ ἀκολουθεῖ «ἡ

24. Ἰ. Ἀπαντα, σ. 183.

προκοπή και ὁ καταρτισμός [...] εἰς περισσοτέραν ἀνάβασιν πνευματικότητος, ἀγάπης, ἀγιασμοῦ καὶ φωτισμοῦ»²⁵. Πρόκειται, συνεπῶς, γιὰ μιὰ ἀτελεύτητη πορεία, γιὰ ἕνα ἀγῶνα ἰσόβιο καὶ ἀδιάκοπο. Δὲν μπορεῖ, ἄλλωστε, νὰ ὑπάρχει ἐν Χριστῷ ζωὴ καὶ κοινωνία Χριστοῦ χωρὶς ἐσωτερικὴ θεοκεντρικότητα. Ὁ ἔξω ἄνθρωπος συναρτᾶται ἀπόλυτα μὲ τὸν ἔσω, εἶναι ἔκφραση ἐκεῖνου²⁶. Ἡ γραπτὴ καὶ προφορικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας διασφαλίζει τὴν πνευματικὴ ἐνότητα τοῦ Σώματος, στὸ ὁποῖο ὑπάρχει «ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα»²⁷.

Ἡ πνευματικότητα τῆς Ἐκκλησίας τεκμηριώνεται καὶ σαρκώνεται στὰ πρόσωπα τῶν Ἀγίων τῆς. Οἱ Ἅγιοι ζοῦν ὅλοι μέσα στὸ ἴδιο πνευματικὸ κλίμα, στὴν ἴδια πνευματικὴ ζωὴ. Ὁ ἀγῶνας τους εἶναι κοινός²⁸. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι γιὰ τὸν Φλαμιάτο, ὅπως καὶ γιὰ τὴν πατερικὴ ἐμπειρία, δὲν ὑπάρχει ποικιλία οὐσίας στὴν πνευματικὴ ζωὴ, ἀλλὰ ἐνιαῖος πνευματικὸς ἀγῶνας, δηλαδὴ συνεχῆς μετάνοια καὶ ἄσκησις. Ἄλλωστε ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτη²⁹ καὶ καλεῖ ὅλους στὴν ἴδια σωτηρία. Ἡ διαφορὰ τῶν Ἀγίων ἀπὸ τοὺς ἄλλους πιστοὺς εἶναι, ὅτι αὐτοὶ «ὑπὲρ τοὺς ἄλλους σφριζομένους» «ἐπαθαν καὶ ἐκοπίασαν» γιὰ τὴν «θεῖαν οἰκοδομήν». Γι' αὐτὸ καὶ λαμβάνουν χαρίσματα, γιὰ νὰ οἰκοδομοῦν τοὺς ἄλλους πιστοὺς μὲ τὰ θαύματά τους³⁰.

2. Ὁ Μοναχισμὸς κατὰ τὸν Φλαμιάτο εἶναι τὸ μέτρο, τὸ πρότυπο καὶ ἡ ἀπόλυτη συνέπεια τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Εἶναι ἀνάγκη νὰ υπογραμμισθεῖ, ὅτι ὁ Φλαμιάτος δὲν μιλεῖ γιὰ «ἀγαμία», ἀλλὰ γιὰ «μοναδικὸν σύστημα», γιὰ τὸ μοναστικὸ ἰδεῶδες, ὅπως τὸ ζεῖ ἀδιάκοπα ἡ Ὁρθοδοξία. Πρόκειται γιὰ τὴν πιστὴ τήρησις τῆς προτροπῆς: «ἐαυτοὺς καὶ ἀλλήλους καὶ ΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΖΩΗΝ ΗΜΩΝ Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα». Ἡ οὐσία τοῦ Μοναχισμοῦ συνίσταται στὸ ὅτι σ' αὐτὸν «ὑποκρύπτεται μυστηριωδῶς ἡ οὐράνιος καὶ θεῖα φιλοσοφία, ἐν ἔργῳ τε καὶ πράγματι, ἐπαγγελιομένη ἀποκάλυψιν θησαυρῶν ἀδαπανήτων [...] τοῖς φυλάσσουν ἐκριβῶς τοὺς ὅρους καὶ θεσμοὺς αὐτῆς». Γι' αὐτὸ εἶναι «ἀνωτέρα πάντων τῶν ἄλλων, τῶν ἐπὶ γῆς γνώσεων καὶ ἐπαγ-

25. Ἁγγελία, σ. 10.

26. «...ὄλη ἡ σωτηρία, ἡ τιμὴ, ἡ δόξα, ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἔξω ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὑπακοῆς καὶ ὑπηρεσίας πρὸς τὸν ἔσω, ὅταν οὗτος φυλάττη τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀπαιτουμένην ὑπακοήν, ἀγάπην, ὀρθὴν λατρείαν καὶ δόξαν...» («Ἀπαντα, σ. 182).

27. Ἁπαντα, σ. 186/7.

28. Ἐπιστολή, στίχοι 57-62.

29. «Τὰ δόγματα καὶ οἱ νόμοι (=κανόνες) τῆς Ἐκκλησίας διατελοῦσιν (=καὶ συνεπῶς πρέπει νὰ μείνουν!, Γ. Δ. Μ.) ἀναλλοίωτα καὶ αἰώνια, ἀνευ ἀλλοιώσεως, προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως», διότι μὲ αὐτά, ὡς φάρμακα, πραγματοποιεῖται ἡ θεραπεία τῶν πιστῶν, ἡ σωτηρία («Ἀπαντα, σ. 187).

30. Ἁγγελία, σ. 9.

γελμάτων»³¹. Ἔτσι, ὁ μοναχικὸς βίος «ἐπαγγέλλεται καὶ διατηρεῖ» τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας³² καὶ ἐξασφαλίζει τὴν ἐκκλησιαστικὴ συνέχεια.

Ὁ Μοναχισμὸς διασώζει τὴν ἄσκησι, ὡς πρακτικὴ τῆς ἐν Χριστῶ ζωῆς, ἡ ὁποία πραγματώνεται ὡς «κόπος, τάξις, μέθοδος καὶ μεγίστη νῆψις καὶ προσευχὴ καὶ ἐργήγορσις». Διότι ὑπάρχουν βαθμίδες, τὶς ὁποῖες, ὅποιος «ἀπροσέκτως καὶ ἀμελῶς» τὶς πατήσει καὶ τὶς «παραδράμη ἀνωμάλως, πίπτει πτώμα ἐξαίσιον»³³. Ἡ μοναστικὴ πράξι συνίσταται σὲ τελεία ἀπάρνηση τοῦ κόσμου, ἀπονέκρωση τῆς σαρκὸς γιὰ τὴν ζωοποίηση τοῦ πνεύματος, ξενιτεία, ὑπακοή, ὑποταγὴ στὸν Γέροντα, σωματικὴ κακουχία, περιφρόνηση ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἐξουδένωση (=αὐτομεμφία), πένθος, δάκρυα, ἀκτημοσύνη, πραότητα, ὑπομονὴ στοὺς πειρασμοὺς καὶ ἀδιάλειπτη προσευχή³⁴. Μέσα σὲ λίγες γραμμές, ἔτσι, ὁ Φλαμιάτος δίνει ὅλο τὸ φάσμα τῆς ζωῆς τῆς ἀσκήσεως, ἀλλὰ καὶ ἐπισημαίνει συνάμα τὴν σκοπιμότητά της: «Δι' αὐτῶν (=τῶν μέσων) καλλιεργεῖται καὶ καθαρίζεται ἡ καρδία καὶ γίνεται ἐπιδεκτικὴ καὶ χωρητικὴ τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Καὶ συμπληρώνει: «Καθὼς καὶ ὁ σίτος, ἐὰν δὲν πέση καὶ ἀποθάνῃ εἰς τὴν γῆν, οὐδόλως καρποφορεῖ, ὁμοίως καὶ ὁ μοναχός. Ἐὰν δὲν καταπατηθῇ καὶ ἀπενεκρωθῇ κατὰ τοὺς προειρημένους τρόπους, ἐστὶν ἀδύνατον ὅλως, ἵνα φέρῃ καρπὸν σωτηρίας»³⁵.

Τὰ λόγια τοῦ αὐτῶ χρειάζονται μία, ἔστω καὶ πολὺ σύντομη, διαλεύκανση. Ὁ Φλαμιάτος δὲν ἔχει κατὰ νοῦν κάποια αὐτόνομη ἀρετολογία. Δὲν βλέπει τὴν ἀγιότητα ὡς ἐπίτευγμα ἀτομικῆς προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν αὐτονομεῖ τὴν ἄσκησι καὶ τὴν πνευματικὴ ζωή. Ἡ ἄσκησι ἔχει γιὰ τὸν Φλαμιάτο συγκεκριμένο στόχο, τὴν κάθαρσι τῆς καρδίας, γιὰ νὰ γίνει δεκτικὴ τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ «χωρητικὴ» αὐτοῦ, δηλαδὴ νὰ μπορέσει νὰ δεχθεῖ, ὅπως λέγουν οἱ ἅγιοι Πατέρες, τὴν «ἐπίσκεψιν», τὴν «ἐνοίκησιν» τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸν θεῖο φωτισμὸ (πρβλ. Ρωμ. 8,11). Ὁ Φλαμιάτος, ἔτσι, κινεῖται στὰ ὅρια τῆς πατερικῆς παραδόσεως, ποὺ διαγράφει τὰ στάδια τῆς σωτηρίας ὡς κάθαρσι τῆς καρδίας ἀπὸ τὰ πάθη, φωτισμὸ της καὶ τελείωσι τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, δηλαδὴ θέωσι καὶ δοξασμὸ της³⁶.

Ὁ πνευματικὸς ἀγώνας ὅμως εἶναι πόλεμος ἐναντίον τοῦ διαβόλου. Ὅσο μεγαλύτερες εἶναι οἱ ἐπιθέσεις του, τόσο ἀπαιτεῖται «ἐπίτασις εὐχῆς καὶ νηστεία καὶ συνεχῆς ἐξομολόγησις»³⁷. Μὲ τὸν πνευματικὸ ἀγώνα ἡ ὑπάρχουσα

31. Ἀπαντα, σ. 271. Πρβλ. Ἐπιστολή, στ. 26-31.

32. Ἀπαντα, σ. 207.

33. Ἐπιστολή, στ. 31-35.

34. Ἐπιστολή, στ. 133 ἑ.ἑ.

35. Ἐπιστολή, στ. 141-152.

36. Βλ. Ἐπιστολή, στ. 141-146.

37. Ἐπιστολή, στ. 15-17.

στον πιστό «μικρά ἀκτίς» τοῦ ὑπερφυσικοῦ φωτός «πλεονάζει διὰ τῶν πνευματικῶν ἔργων»³⁸. Γι' αὐτὸ ὁ ἀγώνας αὐτὸς εἶναι κοινὸς εἰς ὄλους τοὺς πιστούς, σὲ ὅλα τὰ «γνήσια μέλη» τῆς Ἐκκλησίας³⁹, ἀφοῦ στὴν πνευματικὴ οἰκοδομὴ στηρίζεται «ἡ σωτηρία καὶ ἡ τελειότης ἐκαστοῦ πιστοῦ»⁴⁰.

Ὁ Φλαμιάτος περιγράφει καὶ ἀναλυτικότερα τὴν πνευματικὴ πορεία τοῦ πιστοῦ. Δὲν λησμονεῖ, ὅτι εἶναι διδάσκαλος καὶ ἱεροκήρυκας. Στόχος του ἦταν, ἄλλωστε, νὰ δώσει μίαν ὀρθόδοξη Κατήχηση, ποὺ τὴν εἶχε ἐξαγγείλει χωρὶς νὰ μπορέσει ὅμως νὰ πραγματοποιήσει τὴν ὑπόσχεσή του. Ἀπὸ τὴν περιληπτικὴ ἀναφορὰ στὸ περιεχόμενό της καὶ ἀπὸ τὰ δείγματα κατηχητικοῦ λόγου, ποὺ προσφέρει στὰ δημοσιευμένα κείμενά του, μπορούμε νὰ καταλάβουμε, ποῦ θὰ ἦταν τὸ περιεχόμενό της. Δὲν θὰ εἶναι μᾶλλον τολμηρό, ἀν δεχθοῦμε, ὅτι ὁ Φλαμιάτος ἴσως νὰ ἐπετύγχανε τὴν ὑπέρβαση, σὲ μεγάλο βαθμὸ, τοῦ σχολαστικισμοῦ τῆς ἐποχῆς του⁴¹. Ἄς ἐπανέλθουμε ὅμως στὸ θέμα.

Ἐπάρχουν, λέγει, βαθμοὶ προκοπῆς στὴν πίστη, τὴν ἀρετὴ, τὸν ἁγιασμό καὶ τὸν φωτισμό⁴². Διακρίνονται τρεῖς βαθμίδες, τὶς ὁποῖες περιγράφει ὁ Φλαμιάτος κατὰ τρόπο, ποὺ θυμίζει Πατέρες, ὅπως ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. Πρῶτος εἶναι ὁ βαθμὸς τοῦ μαθητοῦ καὶ δούλου, ποὺ δηλώνεται μὲ τὸ σπόρο τῆς παραβολῆς, (Λουκ. 8,5 ἐ.ἐ. Ματθ. 13,3 ἐ.ἐ.), ποὺ ἔπεσε στὴ γῆ τὴν ἀγαθὴ καὶ ἔδωκε καρπὸ «τριάκοντα εἰς τὸ ἓν». Δεύτερος εἶναι ὁ βαθμὸς τοῦ φίλου, ποὺ ἐκαρποφόρησε «ἐξήκοντα εἰς τὸ ἓν» καὶ τρίτος ὁ τοῦ υἱοῦ, ποὺ ἔδωκε «ἑκατὸν εἰς τὸ ἓν». Αὐτὴ τὴν ἀλήθεια ἐκφράζουν οἱ Μακαρισμοὶ τῆς ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὁμιλίας (Ματθ. 5,3-12). Κατὰ τὸν Φλαμιάτο, οἱ τρεῖς πρῶτοι μακαρισμοὶ δίνουν τὸν «τύπο» τῆς μετανοίας, ποὺ συνιστᾷ τὴν «βάσιν ὅλων τῶν λοιπῶν ἀρετῶν». Γιατὶ γνωρίσματα τῆς μετανοίας εἶναι ἡ ταπεινοφροσύνη, τὸ πένθος, ἡ πραότητα. Ὁ τέταρτος μακαρισμὸς δίνει τὸν τύπο «τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης», ποὺ ἐκφράζεται ὡς ἀγάπη τῆς ἀρετῆς—ἀγιότητος (πρβλ. Ἰωάνν. 14,21). Ὁ πέμπτος εἶναι τύπος «τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης», ἡ ὁποία εἶναι συνέπεια τῆς προηγούμενης, τῆς ἀγάπης δηλαδὴ πρὸς τὸν Θεό. Στὸν ἕκτο μακαρισμὸ δηλώνεται ὁ βαθμὸς τοῦ φίλου, ποὺ εἶναι ὁ ὑψηλότερος βαθμὸς ἀγάπης καὶ ἁγιασμοῦ. Στὸν φίλο «χορηγεῖται ἡ ὑψηλὴ θεωρία καὶ ὁ φωτισμός». Οἱ τελευταῖοι μακαρισμοὶ (7-9) δείχνουν τὴν «περαιτέρω προκοπὴν τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ», δηλαδὴ τὸ βαθμὸ τοῦ υἱοῦ, τὴν κατάστασιν τῆς «υἱοθεσίας».

38. Ἄπαντα, σ. 273.

39. Ἄπαντα, σ. 183/4.

40. Ἐπιστολή, στ. 89/90.

41. Ἄγγελια, σ. 5 ἐ.

42. Βλ. Ἄπαντα, σ. 192 ἐ.ἐ. Πρβλ. Ἐπιστολή, στ. 36-56 καὶ 74-88.

Ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς χρησιμοποιεῖ ἀνάλογο παράδειγμα στὴ Μυσταγωγία τοῦ⁴³, κάνοντας λόγο γιὰ τὶς βαθμίδες τοῦ δούλου, τοῦ μισθωτοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ. Τὸ ἴδιο κάνει καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ἐρμηνεύοντας τὴν παραβολὴ τοῦ σπορέως, ὀνομάζοντας τὶς τρεῖς βαθμίδες «δουλείαν, μισθαρνίαν, υἰότητα»⁴⁴. Ὁ Φλαμιάτος, μένοντας στὸ ἴδιο πνεῦμα καὶ σχῆμα, χρησιμοποιεῖ τὴν τριάδα: μαθητῆς/δοῦλος, φίλος, υἱός, διότι ἐφαρμόζει τὸ σχῆμα στὴν περίπτωσι τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου. Οἱ Ἀπόστολοι — λέγει — παρουσιάζουν ἀνάλογη πρόοδο κοντὰ στὸν Χριστό, ὁ Ὅποῖος ἀφήνεται νὰ νοηθεῖ, ὅτι γίνεται δεκτὸς ἀπὸ τὸν Φλαμιάτο ὡς ὁ «Γέροντας» τῶν μαθητῶν Του. Σ' ὅλο τὸ Εὐαγγέλιο, λέγει, ὀνομάζονται ἀπὸ τὸν Κύριο «μαθηταὶ καὶ δούλοι» (Ματθ. 10,24· Ἰωάνν. 13,13.14). «Ὅταν ἤγγισε ἡ ὥρα τοῦ πάθους καὶ τοὺς ἐδίδαξε τὴν ταπεινοφροσύνη καὶ προόδευσαν σ' αὐτήν, ὅπως καὶ στὴν ἀγάπη καὶ τὸν ἁγιασμό, τοὺς ἀνέβασε στὴ βαθμίδα τοῦ φίλου, ἀποκαλύπτοντάς τους μυστήρια ὑψηλότερα (πρβλ. Ἰωάνν. 15,15). Μὲ τὴ θέα δὲ καὶ κοινωνία τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου, «ἐλθόντες εἰς ὑψηλότεραν ἀνάβασιν», ἀνέβηκαν στὸ βαθμὸ τοῦ υἱοῦ». Γι' αὐτὸ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασι τοὺς ὀνομάζει «ἀδελφοὺς» (Ματθ. 28,10· Ἰωάνν. 20,17)⁴⁵.— Οἱ βαθμοὶ αὐτοὶ πνευματικῆς ἀνόδου καὶ τελειώσεως σώζονται, κατὰ τὸν Φλαμιάτο, στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀνά τοὺς αἰῶνες⁴⁶. Ὑπάρχουν δὲ βαθμίδες μετοχῆς στὸν ἁγιασμό καὶ φωτισμό, ἀνάλογα μὲ τὴ δεκτικότητά ἐκάστου πιστοῦ⁴⁷.

Ὁ Φλαμιάτος προβαίνει καὶ σὲ μιὰ λεπτομερέστερη ἐπισήμανσι τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ φωτισμοῦ κάθε βαθμοῦ. Ὁ φωτισμὸς στὴ βαθμίδα τοῦ δούλου μοιάζει μὲ τὸ φωτισμὸ τῶν ἄστρων. Ἐπικρατεῖ περισσότερο ὁ φόβος, παρὰ ἡ ἀγάπη καὶ γι' αὐτὸ ἴδιό του εἶναι ἡ ὑπακοὴ στὶς ἐντολὰς καὶ τὴν πράξι τῆς πίστεως καὶ ὄχι ἡ γνώσι καὶ θεωρία τῶν μυστηρίων⁴⁸. «Ὅσοι βρίσκονται σ' αὐτὸ τὸ βαθμὸ εἶναι νήπιοι πνευματικά, ποὺ χρειάζονται ἀκόμη γονεῖς καὶ κηδεμόνες καὶ γάλα, ὄχι στερεὰ τροφή. Στὸ βαθμὸ τοῦ φίλου ὁ φωτισμὸς μοιάζει μὲ τὸ φῶς τῆς πανσελήνου («τῆς κατηρητισμένης σελήνης»). Ὁ φωτισμὸς εἶναι δαψιλῆς, ὅπως καὶ ἡ γνώσι τῆς ὑψηλῆς θεωρίας. Ἐδῶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη καὶ ὄχι ὁ φόβος, γιὰτὶ ἔχει προηγηθεῖ ἡ προκοπὴ τῆς πί-

43. P.G. 91, 709-712.

44. Ὁμιλία 47, § 11. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Ἐπαντα τὰ Ἔργα, τόμ. 11, τῆς Σειρᾶς «Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας», Θεσσαλονίκη 1986, σ. 122.

45. Ἐπαντα, σ. 193/4.

46. Ἐπαντα, σ. 194.

47. Ἀγγελία, σ. 7: «...δὲν γίνεται εἰς ὅλους ἡ αὐτὴ ἀνακάλυψις (=ἀποκάλυψις), ἀλλὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀναλόγως εἰς τὸν ἐν αὐτοῖς βαθμὸν τῆς ταπεινοφροσύνης, τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ».

48. Ἐπαντα, σ. 194.

στεως, τῆς ταπεινοφροσύνης, τῆς ἐλπίδος, τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἀγιασμοῦ⁴⁹. Στὴ βαθμίδα, τέλος, τοῦ υἱοῦ ὁ φωτισμὸς ἀναλογεῖ πρὸς τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, γιὰτι ἔχει πλησιάσει «εἰς τὴν μίμησιν τοῦ νοητοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης» (Ματθ. 13,13). Σ' αὐτὸ τὸ βαθμὸ ἐπικρατεῖ ἡ μεγίστη καὶ τελεία ἀγάπη, ποῦ «βάλλει ἔξω τὸν φόβον» (Α' Ἰωάνν. 4,18). Πρέπει δὲ νὰ φθάσει κανεὶς στὸ βαθμὸ αὐτό, γιὰ νὰ λάβει «παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον» καὶ νὰ γίνεαι «υἱὸς κατὰ χάριν»⁵⁰.

Ἐπίσημη ἀρετὴ καὶ συνεπῶς ἡ κορυφὴ τῆς ἀγιότητος εἶναι ἡ ἀγάπη, «ἡ ἀνωτάτη καὶ τὸ κεφάλαιον ὄλων τῶν ἄλλων ἀρετῶν», ἀφοῦ συνδέεται μὲ τὴν «υἰοθεσία» τοῦ πιστοῦ καὶ ὄχι ἀπλῶς μὲ εὐσεβῆ συναισθήματα⁵¹. Εἶναι ἡ τελεία, ἡ ἀνιδιοτελής κατὰ τοὺς Ἁγίους Πατέρες ἀγάπη, στὴν ὁποία «οὐδεμίαν ἁμαρτίαν πλέον εὐρίσκει χώραν καὶ διαρκεῖ αἰωνίως»⁵². Αὐτὴ ἡ ἀγάπη «οὐδέποτε ἐκπίπτει» (Α' Κορ. 13,8), σ' ἀντίθεση μὲ ὅλα τὰ ἄλλα χαρίσματα (π.χ. γνώση, προφητεία, ἀποκαλύψεις, θαύματα), ποῦ, ὅπως λέγει, «χορηγοῦνται οἰκονομικῶς καὶ διὰ τὴν κοινὴν οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀποβαίνουσι ἐπικίνδυνα εἰς ὅσους αὐτὰ λαμβάνουσι». Γιατὶ συμβαίνει πολλοί, ποῦ ἔχουν λάβει αὐτὰ τὰ χαρίσματα, νὰ «πίπτουν εἰς ἀπώλειαν». Τὸ λόγιο του δὲ στηρίζεαι εὐστοχα στὸ Ματθ. 7,22⁵³.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω συνάγεται, ὅτι ὁ ἀγώνας τοῦ πιστοῦ ἐπικεντρώνεται στὸ νὰ φθάσει στὴν «τελείαν ἀγάπην», ποῦ συμπίπτει μὲ τὴν υἰοθεσία-θέωση⁵⁴. Ὁ Φλαμιάτος δὲν χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρο «θέωσις», ἀλλὰ τὸν ἀντίστοιχό του «δόξα», παράλληλα μὲ τοὺς ὄρους: «αἰώνιος εὐφροσύνη» καὶ «ζωή».

Ὁ Φλαμιάτος γνωρίζει τὴν πατερικὴ ἐμπειρία, ὅτι μὲ τὸν πνευματικὸ ἀγῶνα δὲν καταργοῦνται ἀπλῶς τὰ πάθη, ἀλλὰ μεταμορφώνονται⁵⁵ σὲ ἀρετές. Ἔτσι, στίς μεγάλες ἀρετὲς τοῦ μοναχοῦ (παρθενία, ἀκτημοσύνη, ὑπακοή) ἀντιτάσσονται οἱ τρεῖς μεγάλες ἀντιαρετές, θὰ λέγαμε, ποῦ συνιστοῦν «τρεῖς ἰσχυροὺς καὶ ὀλεθρίους ἀντιπάλους», τοὺς ὁποίους μὲ τὴ θεία Χάρη νικοῦν οἱ ἀγωνιζόμενοι πιστοί. Αὐτὲς εἶναι: ἡ φιληδονία, μὲ τὴν ὁποία γίνεται «ἡ λατρεία τῆς σαρκὸς καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς ψυχῆς καὶ ἀναιρεῖται ὁ ἀγιασμὸς»· ἡ φιλαργυρία, δηλαδὴ «ἡ λατρεία τοῦ κόσμου», ποῦ ὀδηγεῖ στὴν «ἀπώλεια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν» καὶ ἀναιρεῖ «τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην»· τέλος, ἡ ὑψηλοφροσύνη, δηλαδὴ «ἡ λατρεία τοῦ σατανᾶ», ποῦ ὀδηγεῖ

49. Στὸ ἴδιο.

50. Στὸ ἴδιο, σ. 194/5.

51. Εὐρεία καὶ θεμελιακὴ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος βλ. στοῦ π. Ἱεροθέου Βλάχου, Ὁρθόδοξη ψυχοθεραπεία, Ἔδεσσα 1986, σ. 34 ἐ.έ.

52. Ἐπιστολή, στ. 116-119.

53. Ἐπιστολή, στ. 112-132.

54. Ἐπιστολή, στ. 145-6.

55. Βλ. στοῦ π. Ἱεροθέου Βλάχου, ὅπ. παρ., σ. 252 ἐ.έ.

στην «ἀπώλεια τῆς αἰωνίου σωτηρίας» καὶ ἀναιρεῖ τὴν ταπεινοφροσύνη. Γι' αὐτὸ μιλῆσαμε γιὰ «ἀντι-αρετές», διότι ὁ Φλαμιάτος θεωρεῖ τὴν παρούσα τους ἀναίρεση τῆς φυσικῆς γιὰ τὸν πιστὸ καταστάσεως, ποῦ εἶναι ἡ μετοχή του στὴ Χάρη καὶ τίς ἀρετές, ποῦ πηγάζουν ἀπ' αὐτήν. Οἱ ἀγῶνες ὄλων τῶν Ἀγίων στρέφονται κατ' αὐτῶν «τῶν τριῶν γενικῶν ἀνομιῶν», ἀπὸ τίς ὁποῖες πηγάζουν ὅλες οἱ ἁμαρτίες⁵⁶. Τὸ συμπέρασμα του εἶναι τὸ ἀκόλουθο: «Εἰς τὴν φιλήδονον καὶ φιλόσαρκον, εἰς τὴν φιλάργυρον καὶ φιλόκοσμον, εἰς τὴν φιλόδοξον καὶ ὑπερήφανον καρδίαν οὐδεμίαν εἴσοδον ἢ τόπον εὕρισκει ἡ θεία χάρις, οὔτε ἡ οἰκοδομὴ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ». «Ὅσοι κυριαρχοῦνται ἀπὸ τίς κακίες αὐτές εἶναι «ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ καὶ αἰχμάλωτοι ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ σατανᾶ». Μιὰ τέτοια καρδιά εἶναι «δοχεῖον τοῦ σατανᾶ καὶ τοῦ σκότους»⁵⁷.

Ὅπως ὅμως ἡ ἀγιότητα, τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἁμαρτία (κακία) ἔχει τοὺς βαθμούς της⁵⁸. Ἡ κακία καὶ ἀνομία γεννοῦν τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπώλειας, μὲ ἔσχατο πάντων καὶ ὀλεθριότερο τὸν «ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων» ἀναμενόμενὸ Ἀντίχριστο, τὸν ὁποῖο θὰ γεννήσει («ἡ ἀπ' αἰῶνος καὶ ἕως τότε προκοπὴ τῆς γενικῆς ἀνομίας τοῦ κόσμου». «Πρόδρομοι» ὅμως καὶ «τύποι» τοῦ Ἀντιχρίστου εἶναι «ὅλοι οἱ ἀπ' αἰῶνος κακόδοξοι, ἀσεβεῖς καὶ παράνομοι»⁵⁹.

3. Ἰδιαιτερὴ σημασία στὴν πνευματικὴ πορεία τῶν πιστῶν (μοναχῶν καὶ κοσμικῶν) ἔχει γιὰ τὸν Φλαμιάτο ὁ Γέροντας ἢ Πνευματικός, ποῦ εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὁδηγὸς στὸν πνευματικὸ ἀγώνα. Ἐπανειλημμένα καθορίζει τὰ γνωρίσματά του: πατὴρ πνευματικός, ἐνάρετος, διακριτικός, συνετὸς καὶ διακριτικὸς ὁδηγός⁶⁰. Οἱ ὅροι αὐτοὶ (καὶ γιὰ τὸν Φλαμιάτο) σημαίνουν, ὅτι ὁ Γέροντας ἔχει φθάσει στὸ φωτισμὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ γι' αὐτὸ ἔχει διακριτικὸ χάρισμα. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ἔχει γνώση καὶ πείρα τοῦ πνευματικοῦ ἀγώνα, γνωρίζει τὴ μέθοδο τῆς θεογνωσίας καὶ συνεπῶς μπορεῖ νὰ γίνῃ ὁδηγὸς τῶν ἄλλων. Μόνον σὲ ἓνα τέτοιο Πνευματικὸ συνιστᾶ ὁ Φλαμιάτος ὑποταγή. Ὅπως ἐπιγραμματικὰ λέγει στὸν παραλήπτη τῆς ἐπιστολῆς του: «Ἐχε ὁδηγὸν τῆς διαγωγῆς σου, ἄξιον πνευματικὸν καὶ διακριτικὸν Γέροντα, ἔχοντα φήμην καὶ ὑπόληψιν, ὅτι ἔφθασεν εἰς τὸν κάταρ-

56. Ἐπιστολή, στ. 89-111.

57. Ἐπιστολή, στ. 93-98.

58. Ἄπαντα, σ. 197. Μέχρι τῆς κρίσεως καὶ οἱ «ἐκλεκτοὶ» ἄγγελοι, καὶ ἄνθρωποι, καὶ οἱ «ἀποστάται» ἀποδοκιμασμένοι καὶ ἀπολλύμενοι «ἔρχονται εἰς πρόδοον καὶ εἰς προκοπὴν» καὶ ἀποθησαυρίζουν» ἀντίστοιχα «μισθοὺς καὶ βραβεῖα» ἢ «ἐνοχίην καὶ κατάκρισιν» (πρβλ. σ. 190). Ἡ «πρόδοος» συνεχίζεται καὶ μετὰ θάνατον μέχρι τῆς «γενικῆς κρίσεως» (σ. 191).

59. Ἄπαντα, σ. 197.

60. Ἐπιστολή, στ. 16-17, 135.

τισμόν τῆς πνευματικότητος. Ἐκ τῆς πρὸς τοιοῦτον Γέροντα ὑπακοῆς κρέματα ὅλη ἡ σωτηρία, ἀπὸ δὲ τῆς παρακοῆς ὁ κίνδυνος»⁶¹.

Ὅπως γενικὰ στὰ κείμενά του ὁ Φλαμιάτος ἀσχολεῖται περισσότερο μὲ τὴν παρατηρουμένη ἀλλοτρίωση, ἔτσι καὶ στὴν περίπτωσιν τοῦ Πνευματικοῦ-Γέροντα ἐστιάζει τὴ σκέψιν καὶ τὸ λόγο του στὴν ἀλλοίωση τῆς πνευματικῆς ζωῆς, πὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὴν κατὰπτωσιν τῶν Γερόντων. Γιὰ τὸν Φλαμιάτο ἡ ἀλλοτρίωση τῶν Γερόντων εἶναι ὁ μέγας πειρασμὸς τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ θεωρούμενοι «Προεστῶτες καὶ Γέροντες» δὲν δείχνουν συνέπειαν στὴ δοκιμασία (ἄσκησιν) καὶ γι' αὐτὸ «οὔτε οἱ ὑποτασσόμενοι (σ' αὐτούς) δοκιμάζονται (ἀσκοῦνται) κατὰ τὰς παραγγελίας τῶν Πατέρων»⁶². Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι στὰ πρόσωπα τῶν ψευδῶν Γερόντων χάνεται ἡ πατερικότης, ἡ παράδοσιν, ὁ πατερικὸς τρόπος ζωῆς, καὶ οἱ ὑποτακτικοὶ τοὺς δὲν ἀσκοῦνται, δὲν ζοῦν στὸ κλίμα τῆς αὐθεντικῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Ὑπάρχει ὅμως καὶ τὸ χειρότερον: «Ὅσοι Προεστῶτες ἢ Γέροντες οὐ μόνον δὲν φροντίζουν περὶ αὐτῆς τῆς δοκιμασίας, ἀλλὰ καὶ προβιβάζουσι τοὺς προσερχομένους αὐτοῖς εἰς βαθμοὺς καὶ εἰς σωματικὰς τρυφάς, αὐτοὶ οὐ μόνον δὲν οἰκοδομοῦσιν, ἀλλὰ ρίπτουσιν αὐτοὺς εἰς τὰ βάραθρα τῆς πτώσεως καὶ τῆς ἀπωλείας». Ἡ φενάκη στὴν περίπτωσιν αὐτὴ συνίσταται στὸ ὅτι, ἐνῶ «προσέρχονται αὐτοῖς ὡς πρὸς ἰατροὺς πνευματικούς, ζητοῦντες θεραπείαν», ἀντὶ θεραπείας «ἀπαντῶσι τὸν θάνατον»⁶³.

Ὁ Φλαμιάτος βλέπει γενικὰ τὸ ἔργον τῶν Πνευματικῶν ὡς ἔργον ἱατρικόν, θεραπευτικόν, καὶ τὸν πνευματικὸν ἀγῶνα —τὴν ἄσκησιν— ὡς θεραπεία. Ἐνάλογο ὅμως μὲ τὸ ἔργον τοῦ Γέροντα στὸ Μοναστήριον εἶναι καὶ ἐκεῖνον τῶν ποιμένων μέσα στὸν κόσμον. Καὶ αὐτοὶ κύριον προορισμὸν ἔχουν τὸν «καταρτισμόν τοῦ ποιμνίου»⁶⁴. «Τὰ πρακτικὰ τῶν ποιμένων», δηλαδὴ τὸ ἔργον τῶν ποιμένων, ἐντοπίζεται «εἰς πράγματα πνευματικά», πὺ στοχεύουν στὴν «ψυχικὴν σωτηρίαν καὶ τὰ ἐν οὐρανοῖς ἀγαθὰ»⁶⁵. Χρῆν τοὺς «ἱερά, μεγάλα καὶ ἀπαραίτητα» εἶναι νὰ διατηροῦν τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας «καθαρόν καὶ ἀνόθευτον ἐκ πάσης καινοτομίας καὶ πλάνης καὶ ἐκ πάσης ἀνομίας καὶ διαφθορᾶς»⁶⁶. Γιὰ τὸ σκοπὸν αὐτὸ ἐπαγρυπνοῦν ἀδιάκοπα (στὸ σημεῖον αὐτὸ ἐπικαλεῖται τὰ χωρία Ματθ. 10,6-12, Α' Κορ. 5, Β' Κορ. 11,13-15 καὶ Β' Θεσσαλ. 3,6), ἔχουν δὲ ὡς ὁδηγὸν τοὺς ἱεροὺς τῆς Ἐκκλησίας κανόνες⁶⁷. Παράλληλον στοιχεῖον τῆς ἀποστολῆς τοὺς εἶναι ἡ πνευματικὴ πρό-

61. Ἐπιστολή, στ. 173-177.

62. Ἀπαντα, σ. 272.

63. Ἐπιστολή, στ. 67-73.

64. Ἀπαντα, σ. 183.

65. Ἀπαντα, σ. 187.

66. Ἀπαντα, σ. 195.

67. Στὸ ἴδιον.

οδος τοῦ ποιμνίου, «ἢ προκοπή καὶ ὁ καταρτισμὸς τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ἐκ τοῦ βαθμοῦ τοῦ μαθητοῦ καὶ τοῦ δούλου πρὸς ἐκεῖνον τοῦ φίλου, καὶ ἀπὸ τούτου πάλιν πρὸς ἐκεῖνον τοῦ υἱοῦ». Ἐδῶ ἐπικαλεῖται τὰ χωρία: Ἐφεσ. 4,11-14· Φιλιπ. 1,12-14· 3,14-15· Α΄ Τιμ. 4,14-16⁶⁸.

Οἱ ἐξελίξεις τῶν πολιτικῶν πραγμάτων στὴν Ἑλλάδα καὶ κυρίως ἡ μεταβολὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιμένων σὲ ὑπαλλήλους, σημαντικώτατο πρόβλημα καὶ γιὰ τὸν Οἰκονόμο καὶ ὅλο τὸν κύκλο του, εἶναι γιὰ τὸν Φλαμιάτο ἀπτά ἐχέγγυα τῆς συντελουμένης ἀλλοτριώσεως. Γι' αὐτὸ παρατηρεῖ, κόνοντας συνάμα καὶ τὴν κριτικὴ του: «Ὅταν αἰοὶ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας ἀναλάβωσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, τύρβας δηλαδὴ καὶ μερίμνας βιωτικὰς καὶ τῆς σαρκὸς προσπάθειαν καὶ ἀγάπην καὶ φιλαργυρίαν, φιληδονίαν, φιλοδοξίαν καὶ τὰ ἔργα τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς, ἀμέλειαν δηλαδὴ περιφρόνησιν, ὀμότητα καὶ τυραννίαν εἰς τὸ ποίμνιον», τότε ἀναχωρεῖ ἐκ τῶν ποιμένων ἢ χάρις καὶ τὸ φῶς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος⁶⁹. Βέβαια, αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ νοηθεῖ ὡς ἐπικρότηση τῆς ἀδιαφορίας ἀπέναντι στὶς βιωτικὰς φροντίδες, ἀλλ' ὡς ἐγκατάλειψη τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐκ μέρους τῶν Ποιμένων γιὰ χάρι τῶν διοικητικῶν καθηκόντων, ὅπως αὐτὰ ὀρίζονται ἀπὸ τὴν ἐκκοσμικευμένη Πολιτεία. Σὲ μιὰ τέτοια κατάσταση οἱ Ποιμένες «ἐπισκιάζονται ὑπὸ τοῦ σκότους τῆς πλάνης» καὶ «ναυαγοῦσι περὶ τὴν πίστιν», συμπαρασύροντας καὶ τὸ «ἐν αὐτοῖς ἐμπιστευθὲν ποίμνιον»⁷⁰.

Ἐνα σοβαρὸ αἶτιο τῆς κακοδαιμονίας τῆς ἐποχῆς του διαβλέπει στὴν ἀθέτηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἐκλογή τῶν ποιμένων. Τὸ ὑπόβαθρό του εἶναι καθαρὰ πατερικὸ πάλι καὶ δὲν ἀφήνει καμμιά ἀμφιβολία, ὅτι καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχει ἀφομοιώσει τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοση. Ἡ ἀσφάλεια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος —λέγει— εἶναι δυνατὴ, μόνον, ἂν «ἢ ψῆφος, ἢ χειροτονία τῆς ἱεραρχίας, ὅλων δηλαδὴ τῶν ἐπισκόπων», γίνεται σ' ἐκεῖνους ποὺ ἔχουν φθάσει «εἰς τὸν βαθμὸν τῆς τελειότητος», δηλαδὴ «εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ υἱοῦ». Πρεσβύτεροι δὲ πρέπει νὰ χειροτονοῦνται ὅσοι ἔχουν ἀνεβεῖ «στὸν βαθμὸ τοῦ φίλου»⁷¹. Ἡ ἀδιαφορία συνεπῶς γιὰ τὴν πνευματικὴτητα τῶν Ποιμένων, μὲ κατίσχυση ἄλλων προσόντων, εἶναι τὸ κύριο αἶτιο τῆς παρατηρουμένης καταπτώσεως.

Εἶναι σημαντικώτατο, ὅτι εἰς πείσμα τῆς ἐπίδοσεως τοῦ πνεύματος τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ εὐσεβισμοῦ, ὁ Φλαμιάτος ἐπιμένει νὰ κινεῖται ὡς πρὸς τὸ

68. Στὸ ἴδιο.

69. Ἐπαντα, σ. 188.

70. Στὸ ἴδιο.

71. Ἐπαντα, σ. 196. Πρβλ. π. Ἰε ρ. Β λ ά χ ο υ, μν. ἔργ., σ. 65 ἐ.ἐ., 81 ἐ.ἐ.—π. Ἰ ω. Ρ ω μ α ν ἰ δ ο υ, Ρωμαῖοι ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 29-31.

θέμα αυτό στα πλαίσια της πατερικής παραδόσεως, ή οποία διασυνδέει τους τρεις βαθμούς της ιερωσύνης με τα τρία κύρια στάδια της πνευματικής ζωής, τους βαθμούς της τελειώσεως, για τους οποίους μίλησε παραπάνω ο Φλαμιάτος. Η παράδοση αυτή διατυπώνεται αρχικά στα συγγράμματα του αγίου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου και εκφράζει το αποστολικό πνεῦμα, αλλά υπήρξαν περιόδοι, που περιθωριοποιόταν και ἴσχυαν ἄλλα κριτήρια στην ἐπιλογή τῶν ποιμένων. Θά ἀποτολήσουμε, ἔτσι, ἕνα παραλληλισμό. "Ὅπως ἦταν ἀληθινή ἐπανάσταση ή ἐπαναφορά τῆς θεραπευτικῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τὸν ἅγιο Συμεών τὸ Νέο Θεολόγο και ή ἐπανασύνδεση τῆς Ἱεραρχίας με τὴν ἡσυχαστικὴ παράδοση⁷², ἄλλο τόσο ἦταν, τοῦλάχιστο, τολμηρὸ τὸν 19ον αἰώνα νὰ ζητᾶ ὁ Φλαμιάτος ἐφαρμογὴ τῶν πατερικῶν κριτηρίων στὴν ἐκλογή τῶν Ποιμένων, ἐνῶ ἄλλα κριτήρια (καθαρὰ εὐσεβιστικά και κοσμικά) εἶχαν ἤδη ἐπικρατήσει. Ὁ Φλαμιάτος, συνεπῶς, δὲν κρίνει τὴν ἐποχὴ του με εὐσεβιστικές προϋποθέσεις, ἀλλὰ με καθαρῶς πνευματικές, ἀποδεικνυόμενος φορέας και γνώστης τῆς παραδόσεως.

4. Ἡ πνευματικότητα, ὅμως, τὴν ὁποία εκφράζει ὁ Φλαμιάτος δὲν εἶναι ἄσαρκη και ἀπόκοσμη. Στὴ πράξη, που ἀκολουθεῖ ὁ Φλαμιάτος, ὑπάρχει ἄμεση σύνδεση πνευματικότητας και κοινωνίας. "Ἄλλωστε ὅλος ὁ ἀγώνας του κατευθυνόταν ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ πραγματοποιηθεῖ ή δόμηση τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας σύμφωνα με τὴν παράδοση τοῦ Γένους και ὄχι με βάση ξένες ιδεολογίες και πρότυπα.

Ἡ στοχοθεσία ὅμως τοῦ Φλαμιάτου για τὴν κοινωνία, στὴν ὁποία ζοῦσε, ἐδραζόταν πάλι στὸ παραδοσιακὸ φρόνημά του. Σύμφωνα με τὸ πατερικὸ πνεῦμα δεχόταν ὁ Φλαμιάτος, ὅτι τόσο τὸ κοινωνικὸ καλὸ, ὅσο και τὸ κοινωνικὸ κακὸ ἔχουν πνευματικὰ αἷτια. Ἡ ἀποστασία «τοῦ πρώτου ἀνθρώπου» ἐπέφερε ἀλλαγὴ και τῆς πρὸς τὰ ἔξω συμπεριφορᾶς του. Τὸ κοινωνικὸ κακὸ, ὡς διαστροφή τῶν αὐθεντικῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου, ἀκολούθησε τὴν ἐσωτερικὴ του στάση και διάσπαση. Ὁ Φλαμιάτος ἐπιχειρεῖ, ἐφαρμόζοντας καθαρὰ κριτήρια θεολογίας τῆς ἱστορίας, διεξοδικὴ ἀνάλυση τῆς πορείας Ἀνατολῆς και Δύσεως, για νὰ ἀποδείξει τίς ἐπιπτώσεις τῆς πνευματικῆς ἀποστασίας⁷³. Ἀπὸ τίς ἀτασθαλίες βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων συναρτᾶ ἔτσι τὴν ἐπικράτηση τῶν Ὁθωμανῶν, ἀκολουθώντας τὴ βυζαντινὴ και μεταβυζαντινὴ θεολογικὴ γραμματεία και τὴν ἐρμηνεία τῆς για τὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς ρωμαϊκῆς Ἀνατολῆς⁷⁴. Στὴν πτώση δὲ τοῦ Παπισμοῦ, και γενικὰ τοῦ δυτι-

72. π. Ἰω. Ρωμανίδου, μν. ἔργ., σ. 29.

73. "Ἀπαντα, σ. 199 ἐ.ἐ.

74. Βλ. Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. Α', Θεσσαλονικὴ 1974², σ. 161 ἐ.ἐ. Ἐπίσης, τὴ σπουδαία μελέτη τοῦ Asterios Ar-

κοῦ Κλήρου, ἀποδίδει τὴ γέννηση τῆς «λουθηροκαλβινικῆς πλάνης» καὶ τοῦ Τεκτονισμοῦ, ποὺ τὴν θεωρεῖ ὡς κορύφωση τῆς ἀποστασίας, ἀλλὰ καὶ ὅλες τὶς ἄλλες καταστροφικὲς ἐξελίξεις μέχρι τὸν «θεῖσμο» (δεῖσμο) καὶ τὴν ἀθεΐα τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ Φλαμιάτος μπόρεσε, ἔτσι, νὰ συλλάβει τὶς διαλεκτικὲς διαδικασίες, ποὺ συντελέσθηκαν στὸ δυτικὸ κόσμο μετὰ τὴν ἐκφράγχευσή του⁷⁵.

Ἡ πολιτικὴ τῆς Μ. Βρετανίας ἦταν τὸν 19ο αἰώνα κατὰ τὸν Φλαμιάτο τὸ ἀποτέλεσμα ὄλων τῶν μακραίωνων πνευματικῶν ζυμώσεων καὶ ἀνακατατάξεων στὴ δυτικὴ κοινωνία. «Ἄν λοιπὸν ὁ Μωαμεθανισμὸς εἶναι ὁ «κυὶὸς τῆς ἀνομίας» τῆς Ἀνατολῆς, τὸ δίδυμο τοῦ ἀγγλικοῦ ἐπεκτατισμοῦ, ὁ Προτεσταντισμὸς καὶ ὁ Τεκτονισμὸς, συνιστοῦν τὸν «Ἰὶὸν τῆς ἀνομίας» τῆς Δύσεως⁷⁶. Τὸν δεύτερο, ὡς προῖὸν σφοδροτέρως πτώσεως, θεωρεῖ πολὺ φοβερότερο καὶ ἀπειλητικότερο τοῦ πρώτου, καταφεύγοντας γι' αὐτὸ σὲ χαρακτηριστικὲς εἰκόνες: Ὁ Μωαμεθανισμὸς μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς «ἄγριος κύων», ἡ βρετανικὴ ἀπειλὴ ὅμως ὡς «αἰμοβόρος λύκος». «Ἄν ὁ πρῶτος εἶναι «ψώρα», ὁ δυτικὸς κίνδυνος εἶναι «πανώλης»⁷⁷. Μέσα στὸ πλέγμα αὐτῶν τῶν ἐκτιμήσεων ἔφθασε ὁ Φλαμιάτος στὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ὀθωμανικὴ κυριαρχία ἦταν γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ ἐλαφρότερος ζυγὸς ἀπὸ τὴν συντελουμένη στὴν ἐποχὴ τοῦ πνευματικῆ καὶ πολιτικῆ ὑποδούλωση στὴ Δύση, συναντώμενος (καὶ) σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο μὲ τὸν Μακρυγιάννη καὶ φανερώνοντας γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ τὸ κοινὸ πνευματικὸ τους κλίμα.

Δικαιολογεῖται συνεπῶς, μετὰ τὰ παραπάνω, ἡ πολιτικὴ διάσταση ποὺ δίνει στὸ κήρυγμά του ὁ Φλαμιάτος. Εἶναι καὶ αὐτὸ ἓνα στοιχεῖο τῆς διαφοροποιήσεώς του πρὸς ἄλλες μεταγενέστερες κινήσεις, ποὺ ὄχι μόνον ἀπέφυγαν τὴν πολιτικὴ κριτικὴ, ἀλλὰ καὶ προτίμησαν μέχρις ἑνὸς σημείου τὴν συγκεκριμένη ταύτισή τους μὲ συντηρητικὲς πολιτικὲς παρατάξεις. Γιὰ τὸν Φλαμιάτο, ἡ κοινωνία σ' ὄλο της τὸ φάσμα, συνεπῶς καὶ στὴν πολιτικὴ της διάσταση, εἶναι συνάρτηση τῶν πνευματικῶν προϋποθέσεων, τῆς πνευματικότητας. Εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Γι' αὐτὸ ὑπάρχουν μεταξὺ τους ἀμοιβαῖες ἐπιδράσεις. Δὲν εἶναι δὲ μόνον ἡ πνευματικὴτητα, ποὺ ἐπιδρᾷ στὴ δόμηση τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ ἡ κατάσταση τῆς κοινωνίας ἔχει ἐπιπτώσεις καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς πνευματικῆς ζωῆς, τοῦλάχιστο γιὰ τοὺς «ἐν κόσμῳ»

g y r i o u, Les Exegèses grecques de l' Apocalypse à l' époque turque (1453-1821), Θεσσαλονίκη 1982, μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

75. Διάφορες-ἀλληλοσυμπληρούμενες-ὄψεις τοῦ θέματος βλ. στὶς μελέτες: π. Ἰωάννου Ρωμανίδου, Ρωμησοσύνη, Ρωμανία, Ρούμελη, Θεσσαλονίκη 1981² καὶ Χρ. Γιανναρά, Ὁρθοδοξία καὶ Δύση — Ἡ θεολογία στὴν Ἑλλάδα σήμερα, Ἀθήνα 1972.

76. Ἀπαντα, σ. 16 ἔ.

77. Ἀπαντα, σ. 208 ἔ.ἔ.

ἀγωνιζομένους χριστιανούς. (Πρβλ. τὴ διαστροφή καὶ ἀλλοτρίωση τῶν Ποιμένων—τοῦ Κλήρου, ποῦ ἐπανειλημμένα διεκτραγωδεῖ ὁ Φλαμιάτος).

Ὁ Φλαμιάτος μὲ τὴν κοινωνικοπολιτικὴ διάσταση τοῦ κηρύγματός του ἐπιτυγχάνει κάτι πολὺ σημαντικό. Δίνοντας λόγῳ τῆς παραδόσεως, τῆς ὁποίας εἶναι φορέας, τὴν προτεραιότητα στὴν πνευματικότητα, κατορθώνει νὰ διακρατήσῃ τὴν ἰσορροπία, ἢ μᾶλλον τὴν ὀρθὴν ἱεράρχηση, ἀνάμεσα στὰ πνευματικὰ καὶ τὰ κοινωνικὰ/βιωτικά. Καὶ αὐτὸ εἶναι ποῦ ἀνατρέπεται στοὺς θεωρούμενους ὡς συνεχιστὲς του. Οἱ τελευταῖοι καὶ ὅταν ἀκόμη χρησιμοποιοῦν ἡσυχαστικὰς ἔννοιες, ἔχοντας —γιὰ τοὺς γνωστοὺς ἱστορικοὺς λόγους— ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὴ μοναστικὴ παράδοση, καὶ ὑποκαθιστώντας τὴν μὲ τὴν «ἐν κόσμῳ ἀγαμίαν», χάνουν ἀνεπίγνωστα τὸ πνευματικὸ κλίμα τῆς πατερικῆς παραδόσεως, στὸ ὁποῖο ζοῦσαν ὁ Φλαμιάτος καὶ ὁ Μακρυγιάννης. Ἐπαναλαμβάνουμε βέβαια καὶ ἐδῶ, ὅτι· γι' αὐτὸ δὲν εὐθύνονται πρῶτιστα τὰ ἴδια τὰ πρόσωπα, ὅσο ἢ ἐποχὴ τους καὶ ἢ μεταβολὴ τοῦ ὅλου κλίματος, μέσα στὸ ὁποῖο διαμορφώνεται ἢ ζωὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους (ἀστικοποίηση-διαφωτισμός-ἐκδυτικισμός). Ὁ Φλαμιάτος καὶ ὁ Μακρυγιάννης εἶναι οἱ τελευταῖοι γνωστοὶ ἐκφραστὲς τῆς ἡσυχαστικῆς παραδόσεως τὸν 19ο αἰῶνα καὶ ἐκπροσωποῦν τὸ (κλίμα) ἐκεῖνο, ποῦ ὀδηγεῖ στὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸ δικό του κύκλο.

5. Ἡ διεξοδικὴ ἀναφορὰ τοῦ Φλαμιάτου στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία ἔχει ἤδη ἀναλυθεῖ σὲ προηγούμενη μελέτῃ μας⁷⁸. Θεωροῦμε ὅμως σκόπιμο νὰ παραθέσουμε ἐδῶ, γιὰ μιὰ μεγαλύτερη δυνατότητα κατανοήσεως τοῦ φλαμιατικοῦ λόγου, τὴν περιληπτικὴ ἐκθεσὴ του γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, ὅπως δίνεται στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς κάποιον ἀγιορείτη Ἱερομόναχο⁷⁹.

«...Ἡ τρομερωτέρα ἁμαρτία τοῦ κόσμου ἐστὶ τὸ σκάνδαλον [...] καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἀπαίσιον καὶ τρομερὰν περίστασιν τοῦ καιροῦ τούτου, ὅταν βλέπωμεν τοιαῦτα ἀπαίσια καὶ φρικτὰ σημεῖα, ὅπου ἀκούομεν ἐν ταῖς Γραφαῖς, ὅτι ἔσονται ἐν τῷ καιρῷ τῆς παρουσίας τοῦ Ἀντιχρίστου.

Πρὸ τεσσαράκοντα καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν συνεκροτήθη ἀπόκρυφος καὶ μυστικὴ συνωμοσία κατὰ πάσης τῆς Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, καὶ ἀπὸ τότε ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ τὸ κακὸν προοδεῖ καὶ ἀνεπαισθήτως ἢ ἀποστασίᾳ τῆς πίστεως καὶ ἢ διάδοσις τῆς πλάνης, ἢ γενικὴ διαφθορά, τὰ σχίσματα, ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ καὶ ἐμφύλια καὶ οικονομικά, τὰ κατὰ τῆς πίστεως σκάνδαλα, οἱ νεωτερισμοὶ καὶ καινοτομίαι. Ὁ πρωταίτιος καὶ δημιουργὸς αὐτῆς τῆς ἐπιβουλῆς,

78. Δύο Κεφαλλῆνες Ἀγωνισταί, ὅπ. παρ. Ἐκεῖ διαλευκαίνονται καὶ πολλὰ σημεῖα τοῦ παρακάτω ἀποσπάσματος.

79. Ἐπιστολή, στ. 192-284.

μετά τὸν νοητὸν Σατανᾶν, φαίνεται ἡ Ἀγγλία. Αὐτὴ ἐκίνησε ἀπὸ τότε δολίως καὶ ἀποκρύφως ὅλα τὰ ἀλλόφυλα ἔθνη τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς εἰς αὐτὴν τὴν συνωμοσίαν, τὰ ὁποῖα ὅλα διευθύνει καὶ κινεῖ ὡς ὄργανα κατὰ τοὺς ἰδίους σκοποὺς διὰ τὴν ἀνεπαισθητον καὶ ἀθρόαν ἀνατροπὴν ὅλης τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τὸν γενικὸν ὄλεθρον καὶ τὴν ἀπώλειαν ὅλων τῶν ὀρθοδόξων λαῶν καὶ πρὸ πάντων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους. Αὐτὴ ἡ συνωμοσία ἐνεργεῖται ἀπὸ τότε εἰς ὅλα τὰ ὀρθόδοξα κράτη δολίως καὶ πολυτρόπως, εἰς τὴν Ρωσσίαν, Μολδοβλαχίαν, Σερβίαν, Βουλγαρίαν, εἰς ὅλον τὸ ὀθωμανικὸν κράτος, εἰς ὅλην τὴν Αἴγυπτον καὶ πρὸ πάντων διὰ νόμου καὶ συστηματικώτερον εἰς τὴν Ἐπτάνησον καὶ εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἡ Ἀγγλία ἔχει τὴν αὐτῶν σχέσιν καὶ ἐπιρροὴν εἰς τὰ πράγματα.

Αὐτὴ διευθύνει καὶ τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἰς αὐτὸν τὸν σκοπὸν τείνουσιν ὅλα γενικῶς τὰ σημερινὰ σχολεῖα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀρκτου καὶ ὅλαι αἱ μυστικαὶ Ἐταιρεῖαι, αἱ ὁποῖαι διοργανίζονται ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἐθνικῆς δῆθεν καὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, οἱ ἐπιβαλλόμενοι ὄρκοι, μυστικοὶ τε καὶ φανεροί, τὰ νέα νομοσχέδια καὶ αἱ καινοτομίαι, ὄλος ὁ Τύπος καὶ οἱ ἐφημεριδογράφοι, τὰ πανταχοῦ ἀκούμενα κατὰ τῆς πίστεως σκάνδαλα καὶ αἱ βλασφημίαι καὶ ὅσα ἄλλα μυστικὰ τοιαῦτα, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐκθεσιν δὲν ἐξαρκούσι βιβλία πολλὰ καὶ μεγάλα.

Εἰς αὐτὴν τὴν συνωμοσίαν παρεσύρθησαν δι' ἀπάτης ὅλοι οἱ ἐπισκοποὶ σφζόμενοι τῆς Ἑλλάδος καὶ πολλοὶ ἄλλοι Κληρικοί, ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπίσημοι καὶ κατὰ σάρκα εὐγενεῖς, ὅλοι οἱ ἔχοντες θέσεις καὶ ἐπαγγέλματα, ὅλοι οἱ σημερινοὶ λογιώτατοι καὶ διδάσκαλοι, καὶ ἡ δι' αὐτῶν ἐπιβουλὴ μορφώνει τόσων ἐτῶν καὶ ἀδιαλείπτως ὅλην τὴν ὀρθόδοξον νεολαίαν καὶ κινδυνεύει ὅλη ἡ νέα γενεὰ τῶν ὀρθοδόξων νὰ εὐρεθῇ ἀνεπαισθήτως εἰς τὸ ναυάγιον αὐτῆς τῆς ὄλεθρίου καὶ τρομερᾶς πλάνης. Τὸ φρικωδέστερον καὶ ἀπαισιώτερον πάντων τῶν ἄλλων σημείων τῆς παρουσίας τοῦ Ἀντιχρίστου ἐστὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρμώσεως, τὸ ἐστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ⁸⁰ καὶ ὅτι ἐκάθησεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ὡς θεός⁸¹.

Πρὸ χρόνων πολλῶν εἰς τὴν Ἐπτάνησον καὶ ἔπειτα ἐπὶ Ἀντιβασιλείας εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος ἡ Ἀγγλία ἐνήργησε τὰ ἐκκλησιαστικὰ σχίσματα καὶ εὐθὺς ἐνομοθέτησε νὰ διοικῆται ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς κατὰ τὸ ἀπαράλλακτον σύστημα τοῦ Λουθη-

80. Ματθ. 24, 15.

81. Β' Θεσσ: 2,4. Τὰ ἐσχατολογικὰ αὐτὰ χωρὶς ἐρμηνεύει ἱστορικὰ στοὺς ἐπομένους στίχους,

ροκαλβινισμού τῆς Ἀγγλίας. Εἰς ταῦτα τὰ δύο Κράτη διὰ νόμου καὶ συστηματικῶς οὐ μόνον [οἱ] ἄνθρωποι λαϊκοὶ καὶ ἀσεβεῖς, ἀλλὰ αὐτοὶ οἱ ἀδιάλλακτοὶ ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ διοικοῦσι καὶ νομοθετοῦσι τὴν Ἐκκλησίαν⁸², οἱ δὲ ἔτι ὀλίγοι σφζόμενοι ἐπίσκοποι οὐ μόνον ἔπεσον εἰς τὴν κατὰ τῆς πίστεως συνωμοσίαν καὶ θεωροῦνται ὡς εὐστοχα ὄργανα τῶν ἐχθρῶν, οὐδὲν ἄλλο ἴδιον ὡς πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικά καθήκοντα εἰμὴ ὄνομα καὶ τύπον, ἀλλὰ καὶ ὡς διὰ νόμου ὑπάλληλοι τῆς Ἀρχῆς. Ὡστε ἡ ἀπ' αἰῶνος ἐξουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐδόθη, καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἀσεβεστάτην Ἀρχὴν, ἥτις πρὸ πολλοῦ προετοιμάζει τὴν εἴσοδο τοῦ Ἀντιχρίστου. Δι' αὐτοῦ τοῦ φρικτοῦ καὶ ἀπαισιωτάτου συστήματος νοθεύεται ἀδιαλείπτως κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς πλάνης ὁ κλῆρος, καταργοῦνται κατὰ μικρὸν καὶ ἀνεπαισθήτως τὰ ὀρθόδοξα δόγματα καὶ μυστήρια καὶ ἀντεισάγονται αἱ κακοδοξίαι τῆς πλάνης.

Αὐτὸ τὸ σύστημα τείνει ἡ ἐπιβουλὴ, ἵνα ἀναφανῆ παγκόσμιον καὶ εἰς ὅλα τὰ ὀρθόδοξα κράτη, ἐπειδὴ δι' αὐτοῦ τοῦ συστήματος ἀνατρέπει ἀνυπόπτως, εὐστόχως καὶ ἐν ὀλίγῳ καιροῦ διαστήματι ὅλην τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν Ρωσσίαν τὸ ἐκεῖ Ὑπουργεῖον, ὅπερ διευθύνει ἡ Ἀγγλία, κινεῖ τὴν ἐκεῖ Σύνοδον εἰς ὅσα ἡ ἐπιβουλὴ θέλει, καὶ πάλιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ Βουλγαρίδης καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι Χῆλοι, ὅλα ὄργανα τῆς Ἀγγλίας, κινουῦσι τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν εἰς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Κόπος πρὸς τοῖς ἄλλοις πολὺς αὐτῆς τῆς κατὰ τῆς πίστεως καὶ τοῦ Γένους ἐπιβουλῆς ἐστὶ καὶ ἡ κατάργησις ὅλου τοῦ μοναδικοῦ τάγματος, καὶ πρὸ πάντων τοῦ εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ἄθωνος, ὅπου σώζεται διὰ τῆς θείας χάριτος μέχρι τοῦδε ὁ ἐπισημότερος τύπος τοῦ μοναδικοῦ τάγματος καὶ βίου, καὶ τὸ πλεόν ἱερὸν παράδειγμα τῆς ὀρθοδόξου διαγωγῆς. Μυρίας ραδιουργίας ἐνεργουμένης διὰ τινος βαθυτάτης ὑποκρίσεως ἐπενόησαν εἰς τοιοῦτον ἀντίθεον καὶ ἀπαισίον σκοπὸν, περὶ ἧς δὲν ἔχω καιρὸν νὰ ἐκθέσω. Μία τῶν πολλῶν φαίνεται, ἵνα μορφώσῃ κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης πολλοὺς νέους ρασοφόρους, καὶ μετὰ ταῦτα ἐξ αὐτῆς τῆς ζύμης νὰ ψηφισθῶσιν ἡγούμενοι εἰς ὅλα τὰ μοναστήρια τοῦ Ὄρους καὶ ἔπειτα αὐτοὶ ἔχοντες ὁδηγίας ἐκ τῆς κοινῆς ἐπιβουλῆς, νὰ διαδίδωσι τὰ σκάνδαλα, ὥστε ἀνεπαισθήτως καὶ χωρὶς ὑποφίας νὰ παύσῃ ἐκεῖ ὅλη ἡ μοναδικὴ τάξις. Δι' αὐτῆς τῆς ραδιουργίας κατηργήθη τὸ μοναδικὸν τάγμα εἰς τὴν Ἑπτάνησον καὶ αὐτὴ ἡ ραδιουργία ἐνεργεῖται πρὸ πολλοῦ καὶ εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος.

82. Ἀναφέρεται στὴν Πολιτειοκρατία Ἑπτανήσου καὶ Ἑλλάδος.

Ἡ ἐπιβουλή τείνει πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἵνα παρασύρῃ εἰς τὴν πλάνην καὶ ὅλους, εἰ δυνατόν, τοὺς διεσπαρμένους Ἀγιορείτας εἰς τὰ ἐκτὸς τοῦ ὄρους Μετόχια. Πολλὰ ἄλλα ζιζάνια ἔρχονται εἰς τὸ ὄρος δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν ὑπὸ τὸ πρόσχημα, ὅτι ζητοῦσι τὴν ὑπόσχεσιν τῆς μοναδικῆς πολιτείας καὶ ἐνεργοῦσι τὰ σκάνδαλα, καὶ ἄλλοι τινὲς Γέροντες, φέροντες ὄνομα καὶ σχῆμα διδασκάλου. Διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖται εἰς ὅλα ταῦτα μεγίστη ἐγρήγορις καὶ νῆψις, μήπως ἀπροσέκτως παραρρῶμεν εἰς τὴν ἐκ Θεοῦ ἀποστασίαν καὶ τὴν κοινήν προδοσίαν τῆς Ἐκκλησίας...».

Αὕτη εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ ἐκτίμηση τοῦ Φλαμιάτου, γιὰ τὴν πορεία «τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων». Βέβαια, ὅπως εἶπαμε καὶ στὴν ἀρχή, ὑπάρχει κάποια δόση ὑπερβολῆς καὶ γενικεύσεως, ἀπόρροια τῆς ἀγωνίας τοῦ Φλαμιάτου. Ἀπὸ ὅλη τὴν συσσωρευμένη ὅμως μέχρι σήμερα πείρα καὶ γνώση, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ θαυμάσει κανεὶς τὴν εὐστοχία τοῦ Φλαμιάτου στὶς κρίσεις του, στὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτῆς τῆς κριτικῆς, ἀφοῦ πολλὰ σημεῖα τῆς ἔχουν πλέον διαλευκανθεῖ μὲ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα καὶ τὶς ἀποκαλύψεις τῶν κρατικῶν Ἀρχείων, ἰδίως τῶν Βρετανικῶν. Ὁ Φλαμιάτος ἀποδεικνύεται, μάλιστα, προικισμένος μὲ τὴ δυνατότητα νὰ διαγνώσει καὶ πράγματα, ποὺ μένουν κρυμμένα στοὺς ἄλλους, καὶ μάλιστα σ' ἐκείνους, ποὺ συμπαρασυρόμενοι ἀπὸ τὴ γενικὴ δίνη καταντοῦν «εὐστοχα ὄργανα τῶν ἐχθρῶν», ὅπως ὁ ἴδιος λέγει.

6. Ἰδιαιτέρη σημασία ἔχει τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Φλαμιάτος συνδέει τὴ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴ διάσωση τῆς καθαρότητος καὶ γνησιότητος τῆς Μοναστικῆς Πολιτείας τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Ἀσκητῆς ὁ ἴδιος, μέσα στὸ πατερικὸ πνεῦμα, ἔχει διαγνώσει τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ τὴ σπουδαιότητά του, ὡς «ἐπισημοτέρου τύπου τοῦ μοναδικοῦ τάγματος καὶ βίου». Ἡ σπουδαιότητα δηλαδὴ τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐγκεῖται στὸ ὅτι διασώζει «διὰ τῆς θείας χάριτος... τὸ πλέον ἱερὸν παράδειγμα τῆς ὀρθοδόξου διαγωγῆς»⁸³. Εἶναι δὲ ἀκόμη (τὸν 19ο αἰ.) «τὸ μόνον ὀρθόδοξον μέρος, τὸ ὁποῖον διετέλεσεν ἀνόθευτον καὶ ἀμίαντον» ἀπὸ τὴν ἐπιβουλή τῆς Δυτικῆς πολιτικῆς, διότι ἦταν «ὀλιγώτερον, καὶ ὅλως σχεδὸν ἀνεπίδεκτον τῆς πλάνης»⁸⁴. Ταῦτο σημαίνει, ὅτι κατὰ τὴν κρίση του τὸ Ἅγιο Ὄρος ἦταν χῶρος, ποὺ ἔσωζε ἓνα παγιωμένο τρόπο ζωῆς, στὸν ὁποῖο ὁ δυτικὸς-φραγκικὸς τρόπος ζωῆς δὲν μπορεῖ νὰ εἰσχωρήσει, χωρὶς νὰ προηγηθεῖ καταφανῆς ἀλλοίωσής του. Παραμένει γι' αὐτὸ κιβωτὸς τῆς ὀρθοδόξου πράξεως καὶ θεωρίας, τῆς Ὀρθοδοξίας.

83. Ἐπιστολή, στ. 262/5 καὶ 269.

84. Ἄπαντα, σ. 104.

Διαβλέπει όμως την άπειλή του 'Αγίου Όρους από την πολιτική της 'Αγγλίας και αυτό τον κάνει ιδιαίτερα να άνησυχεί. Δέχεται ως βασικό στόχο της τή διάλυση του Μοναχισμού («τήν κατάργησιν του μοναδικού τάγματος»), ώστε να καταστεί εύκολη ή πραγμάτωση των σκοπών της στην 'Ανατολή. Πιστεύουμε, ότι έρμηνεύουμε όρθά τή σκέψη του Φλαμιάτου, άν συμπληρώσουμε, ότι ή κατά τή γνώμη του βρετανική έπιβουλή έναντίον του όρθοδόξου Μοναχισμού, κατανοείται από τήν ανάγκη να δημιουργηθεί στην 'Ανατολή ένα κλίμα, που θα επέτρεπε τήν έπιβολή του δυτικού τρόπου ζωής ως προϋπόθεση επικρατήσεως και τής δυτικής πολιτικής. Τοϋτο δέ είναι έντελώς αδύνατο, όταν διασώζεται ό όρθόδοξος τρόπος ύπάρξεως. Σ' αυτό δέ άκριβώς έγκειται και ή μεγάλη σημασία του Μοναχισμού στη ρωμαίικη παράδοση. Το Μοναστήρι και ό Μοναχισμός είναι ή έγγύηση τής ρωμαίικης, τής έλληνορθόδοξης δηλαδή, συνέχειας.

Τήν έμπρακτη έκστρατεία κατά του Μοναχισμού βλέπει ό Φλαμιάτος στη διάλυση των Μοναστηριών από τους Βαυαρούς⁸⁵ και στην εισαγωγή δυτικής παιδείας στα μοναστικά κέντρα, όπως το "Άγιον Όρος, όπου πρόσφατα είχε επανιδρυθεί ή 'Αθωνιάδα (1845)⁸⁶. 'Η έπαναλειτουργία τής 'Αθωνιάδος, άλλωστε, του έδωκε τήν άφορμή να γράψει τά παραπάνω. Χαρακτηριστική είναι ή διάκριση, που κάνει ανάμεσα στους παλαιούς διδασκάλους τής 'Αθωνιάδος, όπως ό Ευγένιος Βούλγαρις, και στους συγχρόνους του, που τους θεωρεί φορείς τής δυτικής παιδείας και σκέψεως⁸⁷. Δέν είναι, έξάλλου, μόνο ή διά τής νέας παιδείας εισαγωγή των «ζιζανίων» στο "Άγιον Όρος, που του

85. "Απαντα, σ. 40, 144 έ.

86. Βλ. 'Αρχιμ. Χριστοφόρου Κτενᾶ, 'Η σύγχρονος 'Αθωνιάς Σχολή και οι έν αυτή διδάξαντες από του 1845-1916, 'Εν 'Αθήναις 1930.

87. Τόν Βούλγαρη έπαινει ό Φλαμιάτος ("Απαντα, σ. 62), γιατί, όπως ό Νικηφ. Θεοτόκης, άνήκει στους «φιλοθέους και φιλογενείς» διδασκάλους. 'Αντίθετη γνώμη είχε για τόν Δαν. Μάγνη και τόν Βερθολομαίο Κουτλουμουσιανό, ιδίως για τόν δεύτερο, που τόν θεωρούσε «ψευδοδιδάσκαλον και υποκριτήν» ("Απαντα, σ. 65), (βλ. Γ. Δ. Μεταλληνού, Δύο Κεφαλληνες..., όπ. παρ., σ. 19). 'Ο Βερθ. Κουτλουμουσιανός έγινε σχολάρχης τής 'Αθωνιάδος το 1848 (βλ. Χρ. Κτενᾶ, μν. έργ., σ. 10 έ., όπου και για τόν Δ. Μάγνητα, σ. 6 έ.έ.). Τόν Κουτλουμουσιανό συγκατέλεγε με τους δυτικόφρονες διαφωτιστές, είχε δέ λόγους να τόν υποπτεύεται, γιατί υπήρξε για ένα διάστημα καθηγητής τής 'Ιονίου 'Ακαδημίας. (Για τήν τελευταία βλ. όσα γράφει στα "Απαντα, σ. 90 έ.έ.). Θα πρέπει, επίσης, να έπηρεάσθηκε ό Φλαμιάτος και από τήν κριτική του όμόφρονά του Προκοπίου Δενδρινού στις λειτουργικές έκδόσεις του Βερθολομαίου (Βλ. Βερθολομαίου 'Αρχοντώνη, μητροπ. Φιλαδελφείας, Βερθολομαίος Κουτλουμουσιανός ό 'Ιμβριος και ή έν Φαναρίω Θεολογική Σχολή, στόν Τόμο: Ξενία 'Ιακώβω 'Αρχιεπισκόπω Βορείου και Νοτίου 'Αμερικής..., Θεσσαλονίκη 1985, σ. 138. Πρβλ. Γεωργίου και Βαββάρας Μεταλληνού, 'Αρχεϊον τής Θεολογικής Σχολής τής Μεγάλης του Χριστού 'Εκκλησίας, τόμ. Α', 'Αθήνα 1985, σ. 65).

δημιουργεί *ἀνησυχίες*, ὅσο και ἡ ἀλλαγὴ τῶν στόχων τοῦ μοναστικοῦ βίου και συνεπῶς ἡ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἀλλοίωση τῆς οὐσίας του: «Ὁ εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ἁθωνος ἐνδιατιπόμενος μοναχός, οἰοδῆποτε σχήματος και βαθμοῦ ἀν ἧ, ὅστις ἀπασχολεῖται (=ἀποσπάται) ἐκ τῶν πνευματικῶν ἀγώνων και ἐνασχολεῖται εἰς ἀκρόασιν γραμματικῶν και ἐπιστημονικῶν μαθημάτων, φαίνεται ὁμοιος εἰς τὸν ὄντα εἰς τελείαν ἀνδρός ἡλικίαν και ἀφίνει τὴν στερεὰν τροφήν και ζητεῖ γάλα, τὸ δν τροφήν τῶν νηπίων, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ὁμοιάζει ὡς τὸν ὠμματωμένον και ὀξυδερεκῆ, ὅστις κλείει τοὺς ὀφθαλμούς του και ζητεῖ ὡς ὀδηγὸν τὸν τυφλόν»⁸⁸. Ὁ σκοπὸς τοῦ Ἁγίου Ὁρους εἶναι ἡ μύηση στὴν ἀσκησι —τὸν πνευματικὸν ἀγώνα— και ὄχι ἡ παροχὴ («κοσμικῆς» παιδείας)⁸⁹. Ἄν θέλαμε νὰ ἐπεκταθοῦμε σὲ ἓνα σχῆμα, τὸ Ἁγιον Ὁρος και γενικὰ τὸ μοναστήρι εἶναι κατὰ τὸν Φλαμιάτο «ἰατρεῖον πνευματικόν», Νοσοκομεῖο, τόπος δηλαδὴ ψυχικῆς θεραπείας και ὄχι μιὰ σχολή, ὅποιαδῆποτε. Δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ προορισμὸς του.

Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει, ὅτι ὁ Φλαμιάτος ἀρνεῖται τὴν παιδεία ἢ τὴ μελέτη. Καὶ γιὰ τὸν Φλαμιάτο, ὅπως γιὰ τὸν Ἁγιο Κοσμᾶ και τοὺς Κολουβάδες, δὲν χάνει ἡ παιδεία τὴ σημασία της. Ὅταν ὅμως εἶναι παιδεία τῆς παραδόσεως, ἢ ὁποία ἐντάσσει και τὴ λογικὴ γνώση στὸ πλαίσιο τοῦ ἀγώνα γιὰ θέωση-σωτηρία. Ὅταν δηλαδὴ ἡ παιδεία διατηρεῖ τὴν ἐκκλησιαστικότητά της. Γι' αὐτὸ συνιστᾶ και εἰς τὸν Μοναχὸ τὴ μελέτη, ἀλλὰ βιβλίων («πνευματικῶν», και ἰδιαίτερα τῆς Φιλκαλίας, τοῦ Εὐεργετηνοῦ, τοῦ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, τοῦ Ἐφραῖμ τοῦ Σύρου, τῶν Κατηχήσεων τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου⁹⁰ και ἄλλων ἀναλόγων. Εἶναι και αὐτὸ ἀπόδειξη τῆς ριζικῆς ἀντιθέσεως τοῦ Φλαμιάτου πρὸς τὰ εὐσεβιστικὰ κινήματα, πὸν τροφοδότησαν συστηματικὰ μὲ τόσα ἐτερόδοξα βιβλία τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία, λόγῳ τοῦ στοχαστικοῦ ἢ κοινωνικοῦ τους χαρακτήρα, ὀδηγώντας —χωρὶς ἕσως νὰ τὸ ἀντιλαμβάνονται— στὴ σημερινὴ σύγχυση⁹¹. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ἀντίδραση τοῦ Φλαμιά-

88. Ἐπιστολή, στ. 19-26. Κατὰ τὸν Φλαμιάτο ἡ Ἁγγλία «ἐκίνησε τὴν ἐν Κων/λει Μεγάλην Ἐκκλησίαν και ἠνάγκασε τὰς ἐκεῖσε μονὰς, δι' ἐπανειλημμένων και αὐστηρῶν διαταγῶν, εἰς καθίδρυσιν Σχολείου, συνεισφέρουσα ἐκάστη τὸν ἀνάλογον ἀριθμὸν τῶν μαθητῶν ἐκ τῶν ἰδίων ὑποτακτικῶν και τὴν μισθοδοσίαν εἰς τοὺς καθηγητάς» (Ἁπαντα, σ. 104).

89. Αὐτὸ, πὸν ἐνοχλεῖ τὸν Φλαμιάτο, εἶναι ὅτι «οἱ μοναχοὶ ἀναγκάζονται, οἱ κατ' εὐχὴν ἀπαρνησάμενοι τὸν κόσμον, εἰς μαθήτευσιν τῆς τοῦ κόσμου παιδείας, και πολλῶ μᾶλλον ὑπὸ τοιούτους καθηγητάς...» (Ἁπαντα, σ. 104/5).

90. Ἐπιστολή, στ. 180-183.

91. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, ὅτι αὐτὸ ἀκριβῶς ἀποκρούει ὁ Φλαμιάτος: Μὲ τὴν ξένη προπαγάνδα μέσα στοὺς ἐλλογιμοὺς, διδασκάλους και μαθητάς «φέρουσι τόσην περιφρόνησιν, ἀπαγόρευσιν και ἀποστροφὴν πρὸς ὅλα τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὁποῖα εἶχον καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας οἱ χριστιανοὶ κατὰ τῶν ἀσεβῶν και αἰρετικῶν, και ἐκ τοῦ ἐναντίου τόσην τιμὴν και ἀφοσίωσιν πρὸς ὅλα τὰ ἀσεβῆ και Λουθηροκαλβινικὰ βιβλία, ὁποῖα εἶχον τότε οἱ χριστιανοὶ πρὸς ἐκεῖνα τῶν ὀρθοδόξων και ἁγίων Πατέρων» (Ἁπαντα, σ. 179).

του για την ίδρυση και της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, πού τη διατυπώνει σε ειδική επιστολή του στο Οικουμενικό Πατριαρχείο⁹².

‘Η άγωνία του για την εξέλιξη του Μοναχισμού και ‘Αγίου Όρους συμπυκνώνεται στην πρόταση: «Προσέχετε, ότι τὸ μοναδικὸν σχῆμα κινδυνεύει εἰς ὄλισθον»⁹³! Πόσο δὲ μᾶλλον, ἀφοῦ —ὅπως δέχεται— ἡ ἐναντίον τούς ἐπίθεση δὲν εἶναι πάντα φανερή, ἀλλὰ και δυσδιάκριτη, και αὐτὸ εἶναι τὸ περισσότερο ἐπικίνδυνον. ‘Ο Φλαμιάτος πιστεύει, ὅτι ἀκολουθεῖται συγκεκριμένο σχέδιο μιᾶς ἐκ τῶν ἔνδον ἀλώσεως τοῦ ‘Αγίου Όρους, μετὴν ἀνάδειξη ‘Ηγουμένων—φορέων κοσμικοῦ πνεύματος, οἱ ὅποιοι θὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἀλλοίωση τῆς μοναστικῆς ζωῆς και τὴν δι’ αὐτοῦ τοῦ τρόπου «κατάργησιν» τοῦ Μοναχισμοῦ και τοῦ ‘Αγίου Όρους.

Θὰ ἦταν παρακινδυνευμένο, ἀν ἐπιχειροῦσε κανεὶς ὁποιοσδήποτε συσχετισμούς, για νὰ «ἀποδείξει» τὴν ἀλήθεια τῶν λόγων τοῦ Φλαμιάτου ἢ νὰ ἐπισημάνει τὰ αἰτίαι τους. Τὸ μόνο, ὅμως, πού μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς ἔρευνας ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ ποῦμε, εἶναι, ὅτι μιὰ ἀλλοίωση τοῦ (ὀρθοδόξου) μοναχισμοῦ μέσα στὰ πλαίσια, πού θέτει ὁ Φλαμιάτος, εἶχε ἤδη λάβει χώρα ἱστορικά στο ἔθνος τῆς Δύσεως. Εἶναι δὲ περιττὸ νὰ τεκμηριώσουμε μετὴν ἐπιχειρήματα τὸ πανθομολογούμενον γεγονός, ὅτι ἡ ἀλλοίωση τοῦ μοναχισμοῦ και τῆς πνευματικότητάς του στὴ Δύση, μετὴν φραγκικὴ ὑποδούλωσή της, ἐπέφερε τὴ διαφοροποίηση συνόλου τοῦ Δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὸν ‘Ανατολικό, μετὴν ὅλες τῆς πνευματικῆς και κοινωνικῆς—πολιτικῆς συνέπειες. Γιατί, λοιπόν, νὰ μὴ εἶναι δυνατὸ νὰ συμβεῖ τὸ ἴδιον και στὴν ‘Ανατολή; Τὸ ἀν ὅμως μιὰ τέτοια ἐξέλιξη ἔχει ἤδη προδιαγραφεῖ σὲ ὀρισμένο σχέδιο τῆς Δυτικῆς πολιτικῆς, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ «ἐπιστημονικά», ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα. ‘Αλλὰ και οὔτε εἶναι δυνατὸ νὰ ἀπορριφθεῖ, ἀφοῦ πολλοὶ ἀπὸ τούς φόβους τοῦ Φλαμιάτου, ἤδη τὸν 19ο αἰῶνα, ἐπαληθεύθησαν!

7. ‘Η άγωνία τοῦ Φλαμιάτου για τὴν πορεία «τῶν καθ’ ἡμᾶς πραγμάτων» ἐπικεντρώνεται στὴν ὑψηλὴ ἀποστολή, πού, ὅπως δέχεται, ἔχει ἀναθέσει ὁ Θεὸς στο Ἑλληνικὸ Ἔθνος. Ζυμωμένος ὁ Φλαμιάτος, ὅπως και ὁ Μακρυγιάννης⁹⁴, μετὴν λαϊκῆς χρησιμολογίας τῆς Τουρκοκρατίας⁹⁵, πού εἶχαν ἀναβιώσει στὴν ἐποχὴ του, και μετὴν συναφὴ με αὐτὲς μεγαλοϊδεατισμό,

92. Βλ. Γ. Δ. Μεταλληνόυ, Δύο Κεφαλλῆνες..., ὅπ. παρ., σ. 22-26.

93. ‘Επιστολή, στ. 274.

94. Βλ. Γ. Δ. Μεταλληνόυ, Χρησιμολογικῆς ἀπηχῆσεις στὰ «Όράματα και θάματα» τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, περιὸδ. Θεοδρόμος Β (1985) σ. 169 ἐ.ε.

95. Βλ. ‘Αλεξ. Στ. Καριώτογλου, ‘Η περὶ τοῦ ‘Ισλάμ και τῆς πτώσεως αὐτοῦ «ἐλληνικὴ χρησιμολογικὴ γραμματεία»..., ‘Αθήναι 1982, ὅπου και ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

πιστεύει στὸν ὑπερεκλεκτὸ χαρακτήρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ὡς («περιουσιου λαοῦ»). Ἀποδεικνύεται σ' αὐτὸ πιστὸ τέκνο τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐνσαρκωτῆς τῆς λαϊκῆς ιδεολογίας τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰώνα. Ἡ σχετικὴ θέση του εἶναι ἀπόλυτα σαφής: «Ἐχομεν πάμπολλα σημεῖα καὶ δείγματα ἐναργῆ, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα, προώρισεν ὁ Θεὸς ἀπ' αἰῶνας ὡς ἅγιον καὶ περιούσιον καὶ ἐκλεκτὸν ἑαυτοῦ λαόν»⁹⁶. Ἡ ἐκλογή τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποῦ συνδέεται καὶ στὸν Φλαμιάτο μὲ μιὰ ἰσχυρὴ διάθεση ἀντισημιτισμοῦ («ἀντισημιτισμοῦ») (ὄχι: ἀντισημιτισμοῦ)⁹⁷, εἶναι κατ' αὐτὸν ὁρατὴ σ' ὅλη τὴν ἱστορικὴ του πορεία. Ὁ Ἑλληνισμὸς προετοιμάσθηκε μὲ «τὴν κοσμικὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἕξω παιδείαν» γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ Εὐαγγελίου⁹⁸, ἐνῶ ἡ γλῶσσα του ἔγινε μέσο ἐξαπλώσεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς Θεολογίας⁹⁹. Ὁ Φλαμιάτος δὲν δέχεται ὅμως κάποια «μεροληπτικὴ» ἐκλογή ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν χαρίτωση τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους λόγω τῆς ἀφοσιώσεώς του στὴν ὑπόθεση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἶναι καὶ αὐτὸς ἐκφραστὴς τῆς «θεοκρατικῆς ἀποστολῆς» τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μὴ ἀποφεύγοντας τὴν παραδοχὴ κάποιας «ὑπεροχῆς» του, ποῦ δὲν ὀδηγεῖ ὅμως σὲ κάποιο νοσηρὸ φυλετισμὸ, ἀλλὰ στὴν ἀναγνώριση καὶ συνεχῆ ὑπόμνηση τοῦ χρέους καὶ τῆς εὐθύνης τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπέναντι στὴν ὑπόλοιπη ἀνθρωπότητα καὶ τὴν ἱστορία. «Τὸ ἑλληνικὸν Γένος (1), ὡς εὐγενέστερον καὶ συνετώτερον ὄλων τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἔδειξεν ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ περισσοτέραν ἀποδοχὴν, ἀφοσίωσιν καὶ ζῆλον ὑπὲρ τῆς χάριτος τοῦ Εὐαγγελίου καὶ εἰς αὐτὸ ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα χριστιανικὰ γένη διετηρήθη ἡ καθαρότης καὶ ὁ ἁγιασμὸς τῆς πίστεως, ἀφ' οὗ προέρχεται καὶ πηγάζει ὁ οὐράνιος φωτισμὸς»¹⁰⁰. Ὁ Ἑλληνισμὸς — ποῦ ὡς «Γένος» ἐδῶ γίνεται δεκτὸς μὲ τὴν εὐρύτερη-οἰκουμηνικὴ ἐκδοχὴ του— διατήρησε τὴν ὀρθοδοξία, καὶ σ' αὐτὸ ἐντοπίζεται ἡ ὑψηλὴ του ἀποστολή. Ἔτσι ἐξηγεῖται, κατὰ τὸν Φλαμιάτο, καὶ ὁ μεγάλος πόλεμος τῶν δυνάμεων τοῦ σκότους ἐναντίον του, οἱ τόσοι πειρασμοὶ του στὴν ἱστορία καὶ κυρίως ἡ ὀθωμανικὴ κυριαρχία. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴ μερικὴ ἀπελευθέρωσή του, ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα ἄρχισε ὁ πόλεμος τῆς διπλωματίας, «ἵνα φέρῃ τὴν ἐκ τῆς πίστεως ἀποστασίαν καὶ δι' αὐτῆς τὸν γενικὸν ὄλεθρον τούτου τοῦ πολυπαθοῦς ἔθνους»¹⁰¹. Διαβλέποντας δὲ παντοῦ πνευματικὰ κίνητρα, δέχεται τὰ σχεδιαζόμενα ἐναντι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἀπὸ τὴ διεθνή διπλωματία ὡς προσπάθεια ματαιώσεως τῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς του. Σ'

96. Ἀγγελία, σ. 27 καὶ Ἀπαντα, σ. 236 ἐ.έ. (ἐμνηνεῖα τῆς προφητείας τοῦ Ἀγαθαγγέλου).

97. Βλ. Γ. Δ. Μεταλληνού, Δύο Κεφαλλῆνες, ..., σ. 7.

98. Ἀγγελία, σ. 27.

99. Ἀγγελία, σ. 28.

100. Στὸ ἴδιο.

101. Ἀγγελία, σ. 29.

αὐτὸ κατατείνει ἢ ἀντορθόδοξη προπαγάνδα τοῦ Διαφωτισμοῦ, γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ, ὅτι «τὸ ἔθνος τοῦτο ὑπέπεσε τάχα ὑπὸ τὸν ὀθωμανικὸν ζυγὸν ἕνεκα τῆς ἠθροικείας καὶ ὅτι ἔστιν ἀδύνατον δῆθεν, ἵνα ἔλθῃ εἰς ἐλευθέραν ἀποκατάστασιν; ἐν ὧσφ κρατεῖ αὐτὰς τὰς παρὰ τοῦ ἐχθροῦ λεγομένας προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας»¹⁰². Στὴ θέση του δὲ αὐτὴ ὁ Φλαμιάτος εἶναι ἀπόλυτα ρεαλιστής, ἀν λάβουμε ὑπόψει τὸ διαφωτιστικὸ κήρυγμα, ποῦ ἔκτοτε ἀκούεται στὴ Χώρα μας καὶ ποῦ συνίσταται στὴν πασίγνωστη ἀποψη, ὅτι ἡ παραδοσιακὴ πίστη εἶναι τὸ μεγαλύτερο ἐμπόδιο τοῦ Ἔθνους στὸν ἐκσυγχρονισμὸ καὶ τὴν πρόοδό του.

Ὁ Φλαμιάτος, ὅμως, ὡς ἀγαθαγγελιστὴς καὶ μεγαλοϊδεάτης, εἶναι καὶ αἰσιόδοξος γιὰ τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πιστεύει στὴν ἀποκατάστασή του, πνευματικὴ καὶ γεωγραφικὴ. «Διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τούτου μέλλει ὁ Θεός, ἵνα δείξῃ εἰς ὅλον τὸν κόσμον, τὸν τύπον καὶ τὴν εἰκόνα τῆς κοινῆς ἀναστάσεως...»¹⁰³. Ἀναμένει, μάλιστα, «λαμπρὰν καὶ ὑψηλὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», ποῦ θὰ ἔχει ὅμως πνευματικὲς συνέπειες, «τὸν θρίαμβον καὶ τὴν ἀπὸ ἀνατολῶν ἕως δυσμῶν ἔκτασιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως»¹⁰⁴. Βέβαια, ὅλα αὐτὰ θεμελιώνονται ἀπὸ τὸ Φλαμιάτο στὴν «προφητεία» τοῦ Ἀγαθαγγέλου, ποῦ ἀποτελοῦσε τὸ ὑπόβαθρο τοῦ κηρύγματός του¹⁰⁵. Θὰ ἐρώτοῦσε κανεὶς: μειώνεται ἔτσι ἡ ἀξιοπιστία καὶ «σοβαρότητα» τοῦ Φλαμιάτου;

Θὰ πρέπει κανεὶς νὰ συνειδητοποιήσῃ πρῶτα σὲ ὅλο της τὸ πλάτος καὶ βάθος τὴν ἐπίδραση, ποῦ τὰ χρησμολογικὰ κείμενα τῆς Τουρκοκρατίας, καὶ ἰδιαιτέρᾳ ὁ Ἀγαθαγγελοσ, ἀσκοῦσαν στὰ λαϊκὰ κυρίως στρώματα, ἀλλὰ ὄχι μόνο σ' αὐτὰ, γιὰ νὰ κατανοήσῃ καὶ τὴν ἀπόλυτην κατάφαση καὶ τοῦ ὄχι ἀπαιδεύτου Φλαμιάτου στὴν ἀγαθαγγελικὴ «προφητεία». Οἱ συντελούμενες στὰ πλαίσια τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους θεσμικὲς καὶ δομικὲς διαφοροποιήσεις¹⁰⁶ ἐρμηνεύονταν ἀπὸ τοὺς ἐντελῶς ἀσυμβίβαστους ἀκόμη μὲ τὸ δυτικὸ τρόπο ζωῆς, ὅπως ὁ Φλαμιάτος, ὡς «σημεῖα τῆς παρουσίας τοῦ Ἀντιχρίστου»¹⁰⁷ καὶ «ση-

102. Στὸ ἴδιο.

103. Ἀγγελά, σ. 30.

104. Στὸ ἴδιο.

105. Ἀπαντα, σ. 236 ἐ.έ. Ὁ Φλαμιάτος ἔκαμε ἔκδοση τοῦ «Ἀγαθαγγέλου» στὰ 1849 (ἐπανέκδοση τὸ 1854). Στὰ 1841 ἐξέδωκε Ἑρμηνεῖα τῶν χρησμῶν τοῦ Ἀγαθαγγέλου, σελ. 87. Βλ. γιὰ τὸ κείμενο καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα του στοῦ Δ: Δ ὀ ῖ κ ο υ, Ὁ Ἀγαθαγγελοσ ὡς προφητικὸν ἀποκαλυπτικὸν ἔργον καὶ τὸ μῆνυμά του, στὸν τόμο: Μνήμη 1821, Θεσσαλονίκη 1971.

106. Βλ. Γ. Δ. Μεταλληνόυ, Ἰδεολογικοὶ προσανατολισμοὶ καὶ δομικὲς διαφοροποιήσεις στὴ Νεοελληνικὴ Κοινωνία, στὸ περιοδ. Κοινωνία ΚΖ' (1984) σ. 205-228.

107. Ἐπιστολή, στ. 230.

μεῖα τῶν καιρῶν». «Ὅτι γιὰ μᾶς σήμερα δὲν εἶναι παρὰ συνήθης καθημερινή πρακτική, γιὰ τοὺς πατέρες μας τοῦ 19ου αἰῶνα ἦταν ὁ θάνατος τοῦ δικοῦ τους κόσμου, πού μόνος μπορούσε νὰ ὀδηγήσει στὴ θέωση-σωτηρία, καὶ ἡ ἀντικατάστασή του μὲ τὸν κόσμο τῆς πλάνης, τοῦ σκοτόους καὶ τῆς ἀνομίας. Ἡ πίστη, συνεπῶς, στὶς θεῖες ἐπαγγελίες (Ματθ. κεφ. 24 ἐ.έ., Ἀποκάλυψη) καὶ τὸ ἀδιάφυστό τους καθιστοῦσε τὰ χρησμολογικὰ κείμενα, καὶ ἰδιαιτέρα τὸν «Ἀγαθὰγγελο», εὐαγγέλιο τῆς παλλαϊκῆς προσδοκίας καὶ τροφοδότῃ τῆς ἐλπίδας τῶν φορέων τῆς (ἡσυχαστικῆς) παραδόσεως, πόσο δὲ μᾶλλον, πού ἡ προφητεία τοῦ Ἀγαθαγγέλου παρουσιάζε ὡς ἐπικειμένη «τὴν ἐκπλήρωση τῶν προσδοκιῶν, μὲ τὴ συμπλήρωση τῶν 400 χρόνων ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κατὰκτηση (1453-1853)¹⁰⁸. Ἄν γιὰ τὸν σημερινὸ «ἐκδυτικισμένο» Ἕλληνα, πού ἔχει ἐξοικειωθεῖ μὲ τὴν ἀλλοτρίωση τῆς παραδόσεώς του (ἀφοῦ ζεῖ μέσα σ' αὐτὴν καὶ ἐλάχιστα μπορεῖ νὰ τὴν διακρίνει) ἡ ἐνασχόληση μὲ χρησμολογικὰ κείμενα θεωρεῖται τοῦλάχιστον ἀφέλεια, γιὰ τὸν κόσμο τοῦ Φλαμιάτου, πού σὲ κάποιον ποσοστὸ καὶ σήμερα ἔχει ἐπιβιώσει, οἱ προφητεῖες (καὶ ἔχι μόνον οἱ ἀγιογραφικῆς) δημιουργοῦν ἰδιαιτέρη συγκίνηση καὶ ἔλξη, διότι ἀνταποκρίνονται σὲ συγκεκριμένη θεῖα ἐπαγγελία: τὴν συντριβὴ τοῦ κακοῦ καὶ τὸν θρίαμβο τῆς ἐν Χριστῷ ἀληθείας. Ἡ αὐταπάτη αὐτοῦ τοῦ κόσμου ἐγκτεται, προφανῶς, μόνον εἰς τὸν χρόνο πραγματώσεως τῶν ἐπαγγελιῶν καὶ ἔχι εἰς τὴν ἀλήθεια καὶ τὸ περιεχόμενό τους. Ὅταν ἐπικρατοῦν τὰ πατερικὰ κριτήρια, τότε διαφοροποιοῦνται τελεσίδικα ὅλοι αὐτοὶ οἱ «πτωχούληδες τοῦ Θεοῦ» ἀπὸ τὰ διάφορα «χιλιαστικὰ» κινήματα πού δροῦν ἔξω ἀπὸ τὴν Ὀρθοδοξία. Διαφορετικὰ καταντοῦν ἀφελεῖς δραματιστὲς κάποιας χιλιαστικῆς προσδοκίας, πού ἐν τούτοις θεωρεῖται ἀπ' αὐτοὺς ὀρθόδοξη.

Γ) ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ὁ Κοσμάς Φλαμιάτος ἔζησε καὶ ἔδρασε, κινούμενος στὸ πλαίσιο τῆς ἡσυχαστικῆς παραδόσεως στὴ λαϊκὴ ἐκδοχὴ τῆς, καὶ ἦταν ὀλότελα ξένος πρὸς κάθε ἔννοια ἀστικοῦ («εὐσεβιστικοῦ κινήματος»), ὅπως αὐτὰ πού γνώρισε ἀργότερα ἡ Ἑλλάδα. Τὸ ἀπόλυτο κέντρο τοῦ Φλαμιάτου εἶναι τὸ Μοναστήρι καὶ ὁ Μοναχισμός, νοούμενα μέσα στὰ ὅρια τῆς πατερικῆς παραδόσεως καὶ πράξεως.

Ὀνομάσαμε τὸν Φλαμιάτο «μάρτυρα τῆς παραδόσεως τοῦ Γένους μας», διότι ὑπῆρξε μάρτυρας μὲ τὴ διπλὴ ἔννοια τοῦ ὅρου: α) Ὡς φορέας αὐτῆς τῆς παραδόσεως, γιὰ τὴν ὁποία κατέθεσε τὴ δική του μαρτυρία στὴν ἐποχὴ του, ἀλλὰ καὶ διότι β) χάριν αὐτῆς τῆς παραδόσεως ἔλαβε τὸ στέφανο τοῦ μαρτυρίου. Ἄν ὁ Φλαμιάτος δὲν μαρτυροῦσε μέσα στὸ «ἐλεύθερο Ἑλληνικὸ Κράτος»;

108. Ἀπαντα, σ. 247 ἐ.έ.

ἀλλὰ στή διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, θά ἀναγνωρίζοταν ὡς ἕνας ἀπό τοὺς Νεομάρτυρες τοῦ ὑποδούλου Γένους¹⁰⁹!

Ἡ ἀναπροσαρμογή συνεπῶς τῆς στάσεώς μας σήμερα ἀπέναντι στὸν Φλαμιάτο, τὸν Παπουλάκο, τὸ Μακρυγιάννη καὶ ὅποιον ἄλλο ἐπώνυμο μάρτυρα τῆς παραδόσεώς μας, εἶναι πολλαπλὰ ὠφέλιμη καὶ ἀναγκαία. Διότι μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει νὰ συνειδητοποιήσουμε τὸ ποσοστὸ τῆς συγχύσεως καὶ ἀλλοτριώσεως τῶν καιρῶν μας. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὸ, ἀφοῦ ἡ γνώση τῆς ἀρρώστιας εἶναι —κατὰ τεκμήριο τοῦλάχιστο— ἡ βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῆς θεραπείας.

---

109. Ὁ κεφαλονίτης πληρεξούσιος στὴν Β' Ἐθνοσυνέλευση τοῦ 1864 Νέστωρ Σολομὸς εἶχε προτείνει νὰ ἰδρυθεῖ μνημεῖο γιὰ τὸν Κ. Φλαμιάτο. (Βλ. Δέσποινας Κατηφόρη, Οἱ Ἐπτανήσιοι Βουλευτὲς στὴν πρώτη δεκαετία ἀπὸ τὴν ἔνωση, Πρακτικὰ Συμποσίου 1984 Κέντρου Μελετῶν Ἰουνίου, Ἀθήνα 1984, σ. 126).